

Les excavacions a Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf) entre 1996 i 1998

ALBERT LÓPEZ MULLOR, XAVIER FIERRO MACÍA, MATEU RIERA RULLAN, LAURA SUAU LLEAL¹

I. SITUACIÓ I ANTECEDENTS

1. Situació (fig. 1-2)

Les ruïnes de Darró són al nucli urbà de Vilanova i la Geltrú, al final del passeig Marítim de Ribes Roges. Ara per ara, les zones excavades s'estenen per un grup de parcel·les situades entre el turó de Sant Gervasi, la línia fèrria, el passeig Marítim i el carrer de Joan de la Cosa. Tanmateix, el sector que va ser ocupat pels antics és molt més gran, perquè abraça tota la superfície del turó, així com una sèrie de finques a l'altre costat de la via del tren, entre el peu del pujol i l'Escola Llebeig. També és probable que sota la platja de Ribes Roges, molt ampliada fa alguns anys mitjançant la construcció d'uns espigons, hi hagi més restes antigues.

La part excavada del jaciment s'ha dividit en quatre grans zones teòriques. La zona 0 (fig. 3), on van començar les recerques sistemàtiques actuals, es troba a l'oest del conjunt, prenent com a nord convencional el traçat del ferrocarril. S'anomena zona 1 la finca situada immediatament a llevant, a l'altre costat del carrer de Ponent que travessa la via per sota d'un túnel. La zona 2 és a migdia de la 1, i es tracta d'un solar que abans donava al passeig de Ribes Roges i al carrer d'Alexandre de Cabanyes. Atès que, el març de 1998, una gran part del traçat d'aquest carrer va desaparèixer, ara mateix no hi ha cap solució de continuïtat entre les zones 1 i 2, tot i que, probablement, quan aquest text vegi la llum, una gran extensió d'aquesta darrera, estèril des del punt de vista arqueològic, ja haurà estat edificada. Finalment, la

1. Servei del Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona. Comte d'Urgell, 187. 08036-Barcelona. Adreça electrònica: lopezmal@diba.es.

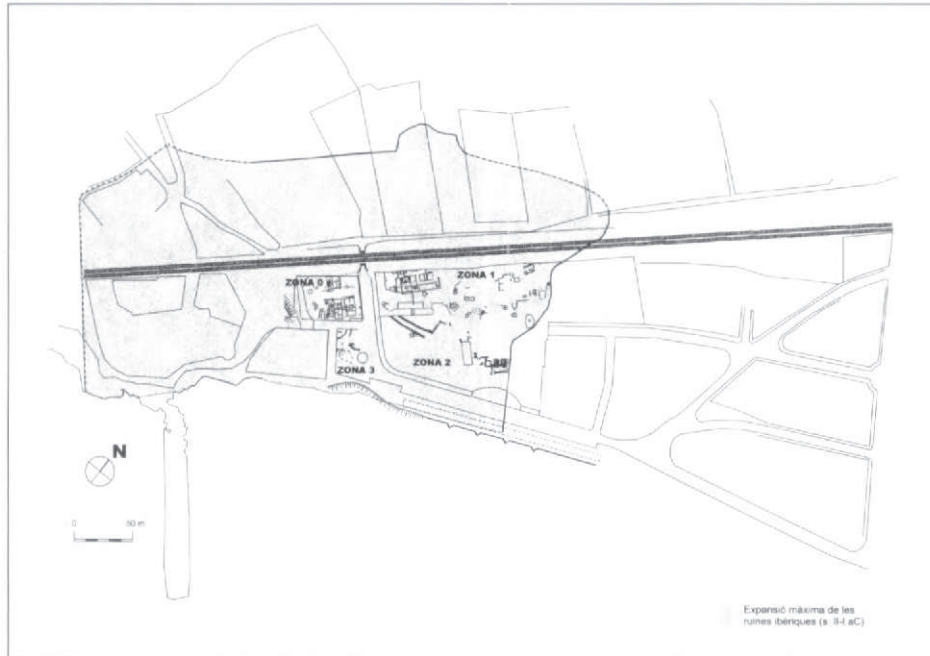

Figura 1. Planta del jaciment de Darró amb les zones teòriques en què es divideix.

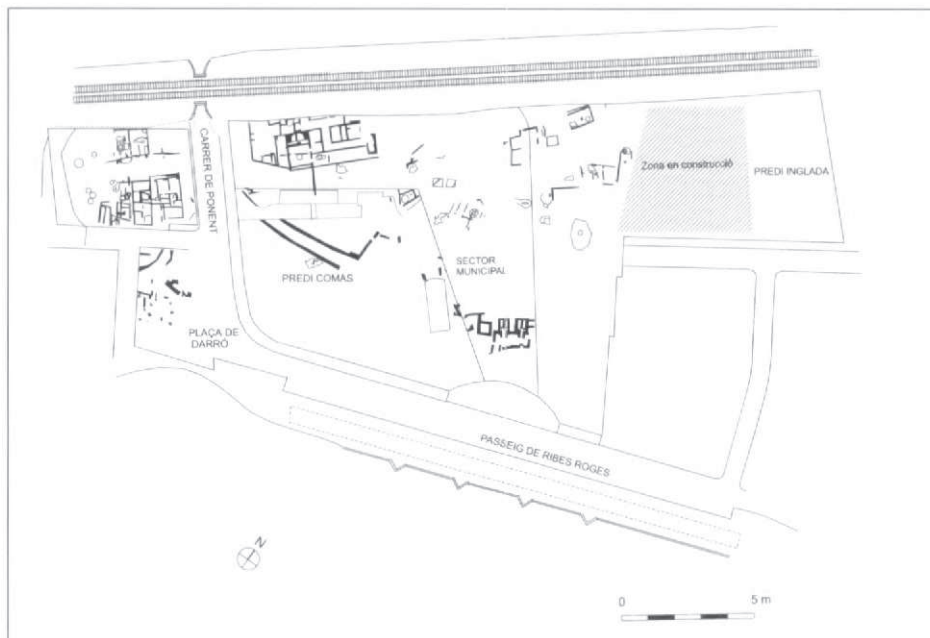

Figura 2. Planta de l'estat actual de les ruïnes de Darró.

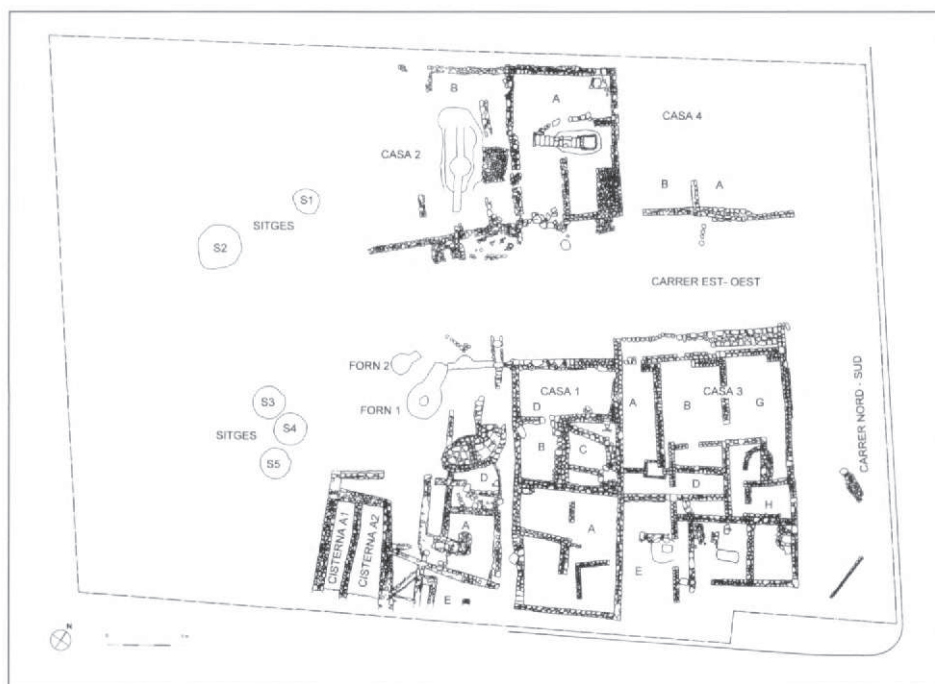

Figura 3. Planta de les estructures aparegudes a la zona 0.

zona 3 és la plaça de Darró, situada entre les zones 0 i 2, un bloc d'apartaments i la platja. Aquesta plaça, un cop excavada, es va tornar a urbanitzar el juny de 1998, tot preservant les restes que conté el subsòl.

A la zona 0 (fig. 3), situada al peu del turó de Sant Gervasi, es conserva una colla de cases de l'època ibèrica, bastides a començament del segle II aC, arreglades a les dues voreres d'un carrer antic traçat d'est a oest. Al costat, hi ha les restes de dos forns per coure-hi ceràmica, de dos dipòsits d'aigua i de diverses sitges, les quals, un cop excavades, romanen tapades. Cal afegir que, al cim i als vessants del turó, hi ha els vestigis més remots de l'establiment de Darró. Fins ara no s'hi ha excavat detingudament, perquè era més urgent resoldre els problemes que plantejava el desenvolupament de la ciutat moderna a la plana litoral. Això no obstant, al vessant oriental s'han dut a terme sondeigs, en què s'han trobat materials que daten del segon quart del segle V aC. D'altra banda, al subsòl de les cases ibèriques del segle II aC, es van trobar ruïnes d'habitatges del segle IV.

La zona 3, actual plaça de Darró (fig. 1-2), ara coberta per terres d'aportació i urbanitzada, conté al subsòl vestigis força malmesos de l'època ibèrica, datats dels segles II-I aC, a més de ruïnes molt disperses corresponents a la *pars rustica* de la vil·la romana. A la zona 1 (fig. 1-2), es conserven uns altres vestigis ibèrics del segle II aC, situats cap al centre del predi i avui tapats, els quals consisteixen en un enrei-

xat de cases, molt semblant al de la *zona 0*. Aquestes cases tenen a llevant les ruïnes d'un altre forn ibèric per coure-hi ceràmica, molt més gran que no pas els esmentats abans, el qual es va usar en els segles III i II aC. Sota les cases, es troben les ruïnes d'un segon forn, que va aparèixer amb l'interior ple d'àmfores de tipus punicoebusità, idèntiques a les produïdes a Eivissa al segle III aC.

En la mateixa *zona 1*, molt a prop dels vestigis ibèrics, i de vegades a sobre, hi ha ruïnes de la *pars rustica* de la vil·la. Aquest conjunt d'instal·lacions pertanyia a l'explotació agrícola romana que hi va haver en el lloc de Darró des dels anys 50/40 del segle I aC fins al segle VI de la nostra era, com a mínim. Es compon de dependències de diverses èpoques, situades en diferents llocs de la *zona*. A migdia, al costat de les ruïnes ibèriques, hi ha vestigis remarcables que havien pertangut a un *torcularium*, datat dels darrers anys del segle I aC. Cap a ponent, cal fer esment d'una primera agrupació d'instal·lacions rústegues del segle III dC. Un xic més lluny, a tocar del límit occidental del predi, n'hi ha una segona agrupació que data del segon quart del segle V dC. Encara dins la *zona 1*, cal referir-se a les ruïnes de la *pars urbana* de la vil·la, situada al costat de la via del tren, un xic enretirada de les dependències productives. Les restes descobertes corresponen gairebé a la meitat meridional de la residència, ja que la septentrional es troba, en part, a sota i, en part, a l'altre costat del ferrocarril. El primer que s'hi observa és el *corredor*, contigu a la façana de migdia, que dóna pas a una primera sèrie de cambres pavimentades amb *opus signinum*, al darrere de les quals hi ha una segona sèrie amb estuc a les parets. Cal destacar la presència d'un gran *oecus* amb capçalera poligonal situat gairebé al mig de les restes. El peristil, per la seva banda, probablement roman sota la línia fèrria.

A la *zona 2* (fig. 1-2), l'àrea del jaciment que dóna al passeig marítim de Ribes Roges, a hores d'ara, no s'hi veuen gaires restes, ja que les ruïnes que s'hi han descobert romanen, majoritàriament, tapades fins que no se'n faci la restauració. Corresponen a les instal·lacions d'una terrisseria romana, que va funcionar durant gran part de la segona meitat del segle I aC i al llarg de tot l'I de la nostra era. La troballa principal en aquest sector van ser dos forns bessons de planta rectangular amb les dependències annexes: magatzem de combustible, bassa de decantació d'argila, etc.

2. Antecedents

Les notícies més antigues sobre el jaciment de Darró es remunten a la *Carta del Doctor D. Jayme Pascual... al Doctor D. Francisco Papiol de Padró*, datada del 1789 i transcrita gairebé completa per Josep Coroleu.² L'erudit canonge esmenta *las fábricas subterráneas que se han descubierto* (prop de l'ermita de Sant Gervasi) *y los muchos sepulcros llenos de huesos y calaveras pasado el cráneo de algunas de ellas con un clavo*. Aquest paràgraf, glossat encertadament a la *Carta ar-*

2. Coroleu, 1979 (2a edició, la primera és de 1879): 29-34.

queològica de la província de Barcelona,³ ens il·lustra sobre la possible existència d'un poblat ibèric, atès el ritu practicat amb els cranis, i dóna a entendre que la presència de les ruïnes era cosa sabuda fa dos-cents anys. Pel que fa a la vil·la romana, a la *Carta arqueològica* es recull la notícia de la troballa d'un paviment de mosaic blanc i negre, que es va destruir, i d'un *home de pedra* del qual no s'ha tornat a tenir cap referència.⁴

Les primeres evidències tangibles de la presència romana que ens han pervingut es van localitzar arran de les obres del ferrocarril, el 1880: es tracta d'un capitell i una base de columna que, juntament amb altres vestigis semblants trobats més tard, es conserven en el museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú. Poc després, es va donar a conèixer de forma científica l'únic epígraf descobert al jaciment fins ara, que ja havia estat publicat per Pascual i Coroleu.⁵ Aquestes troballes devien engrescar Albert Ferrer i Soler, que va fer els primers estudis que podríem anomenar arqueològics en el sentit actual del terme.⁶ Un cop desaparegut aquest estudiós, el professor Antoni Arribas va dur a terme dues campanyes d'excavació sistemàtica al jaciment. Aquells treballs es van concentrar en la *zona 1*, i van servir per delimitar el mur que tancava la *pars urbana* a migdia i diversos àmbits de la residència (I, VIII, IX, XIV, XV, XVI). La recerca es va publicar al cap de poc,⁷ i durant molts anys van ser l'única notícia que es coneixia sobre el sector romà del jaciment.

L'activitat arqueològica va continuar el 1977, en què membres del Centre d'Estudis del Museu Víctor Balaguer, autoritzats per la Consejería Provincial del Patrimonio Artístico, van recollir els materials escampats per les màquines que feien els fonaments d'una casa a la *zona 0*. També es van netejar les ruïnes que van restar al descobert i es van buidar algunes cambres ibèriques de les cases 1 i 3. Aquesta tasca va continuar amb menys intensitat fins al 1979.⁸

Un cop realitzades aquestes excavacions *de salvament*, el Museu Arqueològic de Barcelona va assumir la direcció científica –que va ser encarregada a un de nosaltres– i el finançament de les excavacions, la qual cosa va implicar la realització de recerques sistemàtiques a partir del 1980, les quals es van centrar a la mateixa *zona 0*, per tal d'interpretar i datar les troballes realitzades fins llavors i d'ampliar-hi les excavacions.⁹ A partir de 1984, la recerca va adquirir una empenta considerable. La importància progressiva de les ruïnes va propiciar un acord entre l'Ajuntament de Vilanova i la Geltrú i la Diputació de Barcelona, el resultat immediat del qual va ser la intervenció en el jaciment per part del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments –avui del Patrimoni Arquitectònic Local–, que ha continuat fins avui.

3. Almagro, Serra, Colominas, 1945: 230.

4. *Ibidem*.

5. Coroleu, 1979: 29-30; CIL, II, 4.444; un estudi recent a Castellano, 1986.

6. Ferrer Soler, 1944, 1947-1948, 1955.

7. Arribas, 1956; 1959.

8. Cf. resultats d'aquests treballs a Ferrer Martí, 1978.

9. López Mullor, 1983; López Mullor, Ferrer Martí, 1982 a, 1982 b, 1984.

Al llarg d'aquests darrers anys i abans de dur a terme les recerques que aquí ens ocupen, s'han dut a terme nombrosos treballs en el jaciment, els quals l'han convertit en un dels conjunts més ben coneguts a casa nostra.¹⁰ Així, en primer lloc, durant el 1984 i el 1985, es va avançar molt en la recerca de la *zona 0*, i paral·lelament s'intensificà la tasca de prospecció a tota l'àrea arqueològica fins a delimitar-ne el perímetre mitjançant centenars de cales. Els dos anys següents, la recerca va tenir per objecte l'excavació en extensió de les *zones 1 i 2*, i també es van fer sondeigs a la *3*. Tots aquests treballs van donar com a resultat el descobriment d'un tram considerable de la *pars urbana* de la villa, així com de diverses dependències de la *pars rustica* i de més restes ibèriques. Al llarg de les campanyes de 1987-1988, es va insistir en la *zona 1*, amb el descobriment de noves instal·lacions de la *pars rustica* de la villa i les cases i els forns ibèrics; també s'hi van estudiar els sistemes de drenatge utilitzats durant l'època imperial. El 1990, es va tornar a excavar la *zona 0*, tant a la casa ibèrica núm. 1 com al sistema hidràulic veí, amb cisternes i canalitzacions, que es va descobrir llavors. El 1992 i 1993, es va treballar a indrets perifèrics del jaciment, com ara l'extrem de llevant de la *zona 1*, en què es va trobar el conjunt d'estances de la *pars rustica* corresponents al segle v, o a la *zona 3*, on van aparèixer més dependències rústegues romanes bastides sobre les ruïnes d'antigues cases ibèriques. El 1994 i 1995, només es van dur a terme obres de consolidació i manteniment a la *zona 0*.

II. L'EXCAVACIÓ DE 1996-1998 A LA «ZONA» 0

1. Objectius

Els treballs d'aquest trienni es van plantejar amb la intenció d'enllestir definitivament dues tasques encetades feia temps. D'una banda, la delimitació del jaciment i, d'altra banda, l'excavació del barri ibèric de la *zona 0*. La delimitació, com s'ha dit, havia començat el 1982 i s'havia dut a terme d'una forma intensiva fins al 1985, de tal manera que llavors ja es tenia una idea molt exacta dels límits del jaciment, els quals envoltaven una extensió d'unes 9 ha. Aquesta superfície, però, era molt més reduïda que no pas la dels terrenys que, en principi, donaven ceràmica ibèrica en superfície, l'extensió dels quals la duplicava amb escreix.

Calia, però, enllestir una delimitació més precisa, fins arribar ben bé a la vora de les estructures arquitectòniques, ja que la situació d'una gran part del jaciment en finques privades les quals, en principi, en el PGOU no s'havien qualificat exactament com a zona arqueològica obligava a conèixer literalment el subsòl de cada pam de terra, bé per protegir-lo urbanísticament, bé per deslliurar-lo de la suspensió de llicències d'obra. Els treballs adreçats a aquest objectiu van tenir lloc principal-

10. López Mullor, 1986, 1988 a, 1988 b, 1993, 1995; López Mullor, Fierro, 1987, 1988, 1989, 1991, 1992, 1993, 1994; López Mullor *et alii*, 1992.

ment fins al 1993 a les zones 1 i 2 principalment, al mateix temps que es realitzava la tramitació d'una modificació de detall d'aquells articles del PGOU referit a Darró, la qual va ser proposada des del punt de vista tècnic pel nostre Servei. Un cop que la modificació va ser aprovada definitivament, el 1997, després de nombroses vicissituds, només faltava excavar el subsòl d'un extens tram del carrer d'Alexandre de Cabanyes situat entre les zones 1 i 2, fins aleshores obert al trànsit, per poder conèixer el perímetre del jaciment d'una manera exhaustiva, i justament aquesta tasca es va dur a terme el 1998.

Quant a la zona 0, de propietat pública des del 1986, i en què les qüestions urbanístiques havien quedat resoltes feia anys, la preocupació era una altra. Se centrava a enllestir l'excavació sistemàtica del barri ibèric i de les ruïnes de la *pars rustica* de la vil·la que s'hi havien trobat, i en les quals, a causa de la urgència de la intervenció en altres llocs, a penes s'hi havia treballat des del 1990.

En conseqüència, es va plantejar el descobriment sistemàtic de la casa número 2, en la qual no es feia res des dels dies de l'excavació *de salvament*, el 1977; i aquesta tasca va quedar gairebé enllestida al final de la campanya de 1998. També es va plantejar el coneixement del carrer longitudinal, el qual va a bon ritme, però encara són necessàries més excavacions. Finalment, es va enllestir l'excavació de la cambra F de la casa 3, interrompuda des del 1982, i es va dur a terme una cala al subsòl de la cambra G, per sota de la capa freàtica.

2. Treballs a la casa ibèrica núm. 2

La casa (fig. 3-4)

Es troba al costat de tramuntana de la zona 0 del jaciment, al davant de la casa 1, i totes dues flanquegen el carrer ibèric longitudinal que travessa el predi en direcció est-oest. La casa 2 s'ha posat al descobert en dues campanyes successives. La meitat occidental es va excavar l'any 1997 i es va anomenar àmbit A. Com hem vist, però, aquest espai tenia algunes restes arquitectòniques visibles abans de començar la recerca, exhumades el 1977 pels col·laboradors del Museu Víctor Balaguer. La part oriental de la casa, que romanía intacta, es va excavar l'any 1998 i es va denominar àmbit B. Tanmateix, en aquesta banda de moment no s'ha arribat arreu al terreny natural,¹¹ cosa per la qual, en tractar de l'evolució, el lector trobarà alguna petita mancança referida a les etapes més primerenques de l'edifici.

La fundació de la casa 2 l'hem datat del primer quart del segle II aC, moment en què el poblat ibèric de Darró va assolir l'extensió màxima (fig. 1). Aleshores, es va bastir de bell nou una retícula urbana de tipus hipodàmic, de la qual, dins la zona 0, s'ha descobert fins ara un barri de quatre cases i diverses dependències subsidiàries. Durant aquest període, després de la Segona Guerra Púnica (218-201 aC), es donà

11. És previst de completar aquesta excavació l'any 1999.

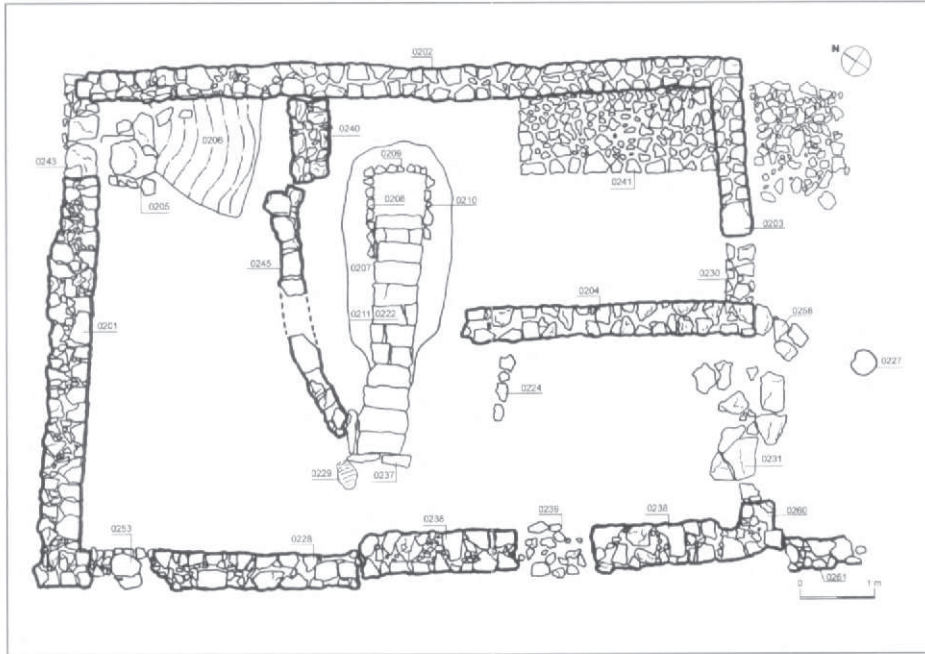

Figura 4. Planta general de la casa 2.

un important canvi urbanístic del poblament ocasionat per la conquesta romana. Així, tot el nucli situat al peu del vessant oriental del turó de Sant Gervasi va ser pensat de manera unitària, i això va comportar l'obertura de dos carrers dins aquesta zona, un de porticat en direcció est-oest i un altre de més senzill traçat de nord a sud. Aquestes vies van ser dotades de serveis comunitaris, com per exemple el porxo i les voreres del carrer septentrional.

La casa ibèrica 2 era de planta rectangular, i no coneixem el mur que la tancava a ponent, a causa de l'erosió patida per aquesta banda del predi, on el terreny rocós gairebé aflora. De tota manera, com que el punt on s'acaben les ruïnes de les façanes de tramuntana i migdia pel costat occidental assenyala una mateixa alineació, no és gaire difícil imaginar quin havia estat el traçat de la paret desapareguda. El recinte estava dividit, a través d'un envà central, en dues grans estances comunicades entre si (A, fig. 5 i B, fig. 10). Tots els murs recolzaven directament sobre el terreny verge, i es componien de sòcols de pedra poc treballada i unida amb fang, sobre els quals s'havia bastit la tàpia. La coberta segurament era similar a un terrat construït a base de bigues i terra, i els diferents paviments van ser formats amb argila batuda.

El carrer a què donava l'accés principal de la casa, situat a migdia, posseïa una vorera formada per un enllosat barroer de pedres calcàries planes, el qual, en la banda més occidental, presentava un graó per anivellar el pendent del terreny natural. L'enllosat s'adossava a sengles murs, prolongació de les parets laterals de la casa,

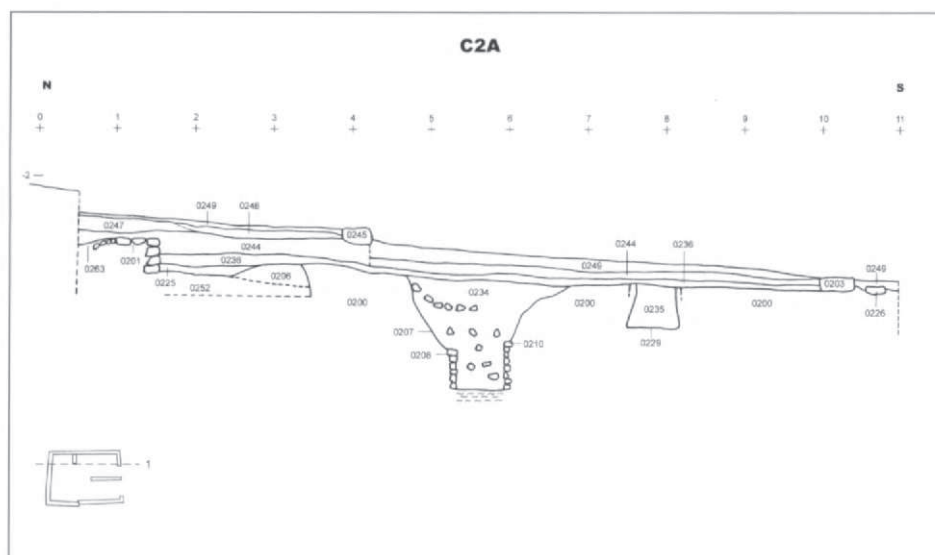

Figura 5. Planta de les estructures descobertes a l'àmbit C2A, un cop finalitzada l'excavació.

els quals ajudaven a sostenir la coberta d'un pòrtic, que en algun moment també va recolzar en columnes.¹² Pel costat de llevant, es podia entrar a la casa a través de dues portes que menaven a l'àmbit A, que, com hem vist, era compartimentat en dues cambres mitjançant un envà. La part septentrional era un espai ampli que, en un cert moment, presentava una comunicació amb l'àmbit B oberta en el mur de ponent. L'estança B també tenia accés directe al carrer a través d'una porta, situada a la banda de llevant de la façana de migdia, la qual, durant certes èpoques, havia romàs tancada.

La distribució interna de la casa va canviar en diverses ocasions al llarg de l'època ibèrica i també va ser utilitzada, tot i que parcialment, en època imperial romana, segons que s'explica més endavant. Quant als temps ibèrics, cal remarcar que a l'interior de l'àmbit A s'han descobert els vestigis d'un seguit d'estructures típiques de la producció artesanal que s'hi va desenvolupar durant un llarg període, entre les quals destaquen un forn de planta rectangular i un magnífic pou. Els elements d'aquell moment descoberts dins l'àmbit B són molt més escadussers. Hi resten les ruïnes dels murets que dividien l'espai, el qual era utilitzat com a lloc d'habitatge. A tots dos àmbits, per sobre dels vestigis ibèrics, s'han localitzat estructures de la *pars rustica* de la vil·la romana. A l'àmbit A, hi ha restes d'un paviment fet amb argamassa, i, tant en aquesta estança com a la B, es conserven les restes de sengles llars rectangulars. Finalment, cal esmentar un pou de planta el·líptica, situat a C2B,

12. Al davant de l'àmbit A s'ha trobat una base de columna (UE 0227) que, durant la primera fase, formava part del pòrtic de la casa 2.

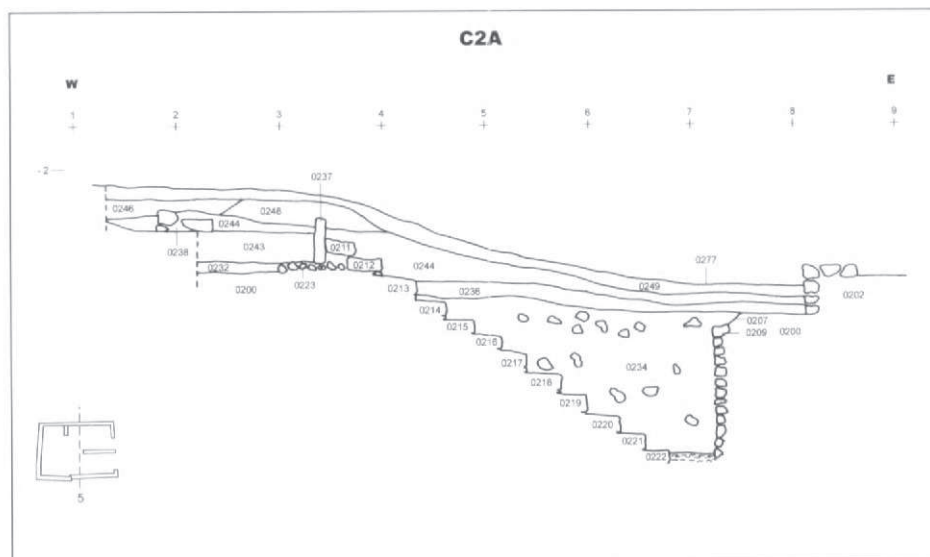

Figura 6. Secció nord-sud de l'àmbit C2A amb indicació de les UE.

Figura 7. Secció nord-sud de l'àmbit C2A amb indicació dels horitzons cronològics.

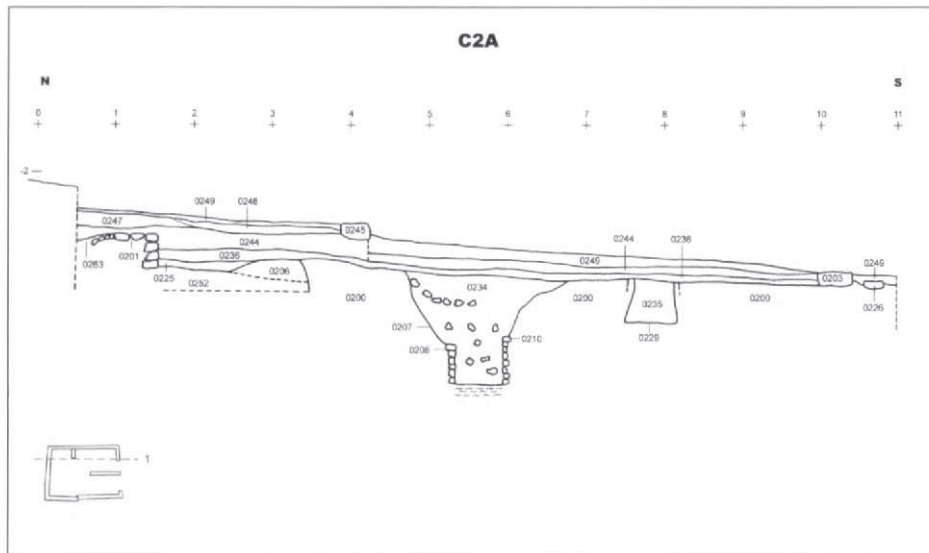

Figura 8. Secció est-oest de l'àmbit C2A amb indicació de les UE.

que data del darrer moment de la villa, i va comportar la modificació d'algunes estructures anteriors, com ara el paviment d'argamassa o una de les llars.

Resultats de l'excavació (fig. 5-17)

Les restes més antigues localitzades a la casa ibèrica núm. 2 daten del primer quart del segle II aC. Llavors van restar amortitzades les primeres construccions que s'havien fet al peu del turó de Sant Gervasi, les quals coneixem bàsicament a través de l'excavació al subsòl de les cases 1 i 3 i que corresponen a mitjan segle IV aC. Al llarg dels treballs anteriors a les zones 0, 1 i 3 del jaciment, hem comprovat que, cap al començament del segle II aC, després de la Segona Guerra Púnica (218-201 aC) o, si es vol, de la campanya de M. P. Cató (195 aC), ja sota l'òrbita romana, una part molt important del poblat va ser objecte d'una nova urbanització. L'estudi de la zona 0 ha permès el descobriment d'un barri d'aquella època, dedicat bàsicament a l'activitat artesanal, i la casa 2 en formava part. En aquell moment fundacional (fig. 13, A), l'habitatge, de planta rectangular i dividit en dos àmbits, només tenia un accés al carrer est-oest, que es trobava a l'àmbit A.¹³ Tanmateix, era doble (0230, 0231), i permetia el pas directament a cadascun dels dos compartiments en què es trobava subdividit aquest àmbit mitjançant el mur 0204 –que probablement assolía

13. Potser a l'àmbit B també n'hi havia hagut un altre al costat de ponent, que devia desaparèixer per acció de l'erosió.

una llargària més gran que la documentada en l'excavació. A l'àmbit B s'hi anava passant a través de la porteta 0253, situada al nord-oest d'A. El paviment de tota la casa era de terra batuda (0252, àmbit A; 02136, àmbit B) i recolzava en el terreny natural, d'argila en el cantó oriental i de roca calcària en l'occidental.

Sabem poca cosa de la funcionalitat de l'edifici en aquella primera etapa, ja que l'estança B, per ara, només s'ha excavat parcialment i l'A, sobre el paviment 0252, únicament presentava unes petites restes de cendres (0259), potser associables a una llar. Tot i això, el desenvolupament posterior de la casa indica que aquest àmbit, ja des del començament, podria haver estat dedicat a l'activitat artesanal. De fet, a la casa 3, la més coneguda d'aquesta *zona*, en què van tenir lloc fins a vuit diverses remodelacions internes en un segle i mig, els espais dedicats a la producció artesanal i els d'habitació coexistien en el mateix edifici, però sempre separats, encara que canviessin de situació. Cal remarcar que la casa 2 donava al carrer que travessava en sentit longitudinal aquesta zona del poblat, el qual era porticat per tots dos costats i pavimentat amb terra. Ja des d'aquesta primera etapa, es documenta el pòrtic que era sostingut pel mur 0261 i la base de columna 0227, i pavimentat amb pedres posades planes (0226).

La segona fase de l'habitatge (fig. 13, B) datada prop del 150-135 aC, es caracteritza per l'aparició de les estructures típiques de la producció artesanal, a què hem fet referència. Es tracta de la cambra de combustió d'un forn de planta rectangular, situada al cantó de llevant de l'àmbit A (0250), d'un gran pou per recollir-hi aigua dolça, retallat en el terreny verge fins arribar al nivell freàtic (0207-0210), dotat d'un accés escalonat (0212-0222) i col·locat a tramuntana del forn i de l'envà central de l'àmbit A, i finalment d'una mena de cubeta amb el fons folrat amb un compost similar a l'argamassa de calç (0206). Sembla lògic pensar que totes aquestes estructures, forn, pou i cubeta, estaven relacionades entre si i podrien haver tingut a veure, per exemple, amb la fosa de metalls. Fins ara, però, no s'hi ha trobat cap material que indiqui el metall de què es tractava o l'activitat concreta que s'hi feia. Ateses les característiques de les instal·lacions, no creiem que tinguessin relació amb la producció de ceràmica, ja que al jaciment hi ha estructures coetànies, anteriors i posteriors dedicades a aquesta funció, típiques i ben documentades, molt diferents de les que ens ocupen. Durant el mateix moment, suposem que l'àmbit B va ser utilitzat com a lloc d'habitatge, tot i que les petites superfícies excavades fins a la fondària en què es documenta aquesta fase només han proporcionat restes de dos murs de la compartimentació interior (02127, 02131) i d'un nou paviment de terra (02124), semblant al de l'àmbit A (0225 i 0232). Al carrer, se seguien utilitzant les mateixes estructures descrites en tractar de la fase anterior.

La tercera etapa de l'evolució de la casa 2 (fig. 14, C), que situem entre prop del 135 i el 100 aC, es caracteritza per una certa continuïtat estructural, tot i que cal remarcar el tancament de la porta de comunicació entre els àmbits A i B (0253), que durant una temporada esdevenen independents, ja que a l'estança B s'obre l'accés 02116, que la comunica amb el carrer. Aquestes transformacions també afecten el pòrtic, que, al davant de la mateixa estança B, i un xic a ponent de la por-

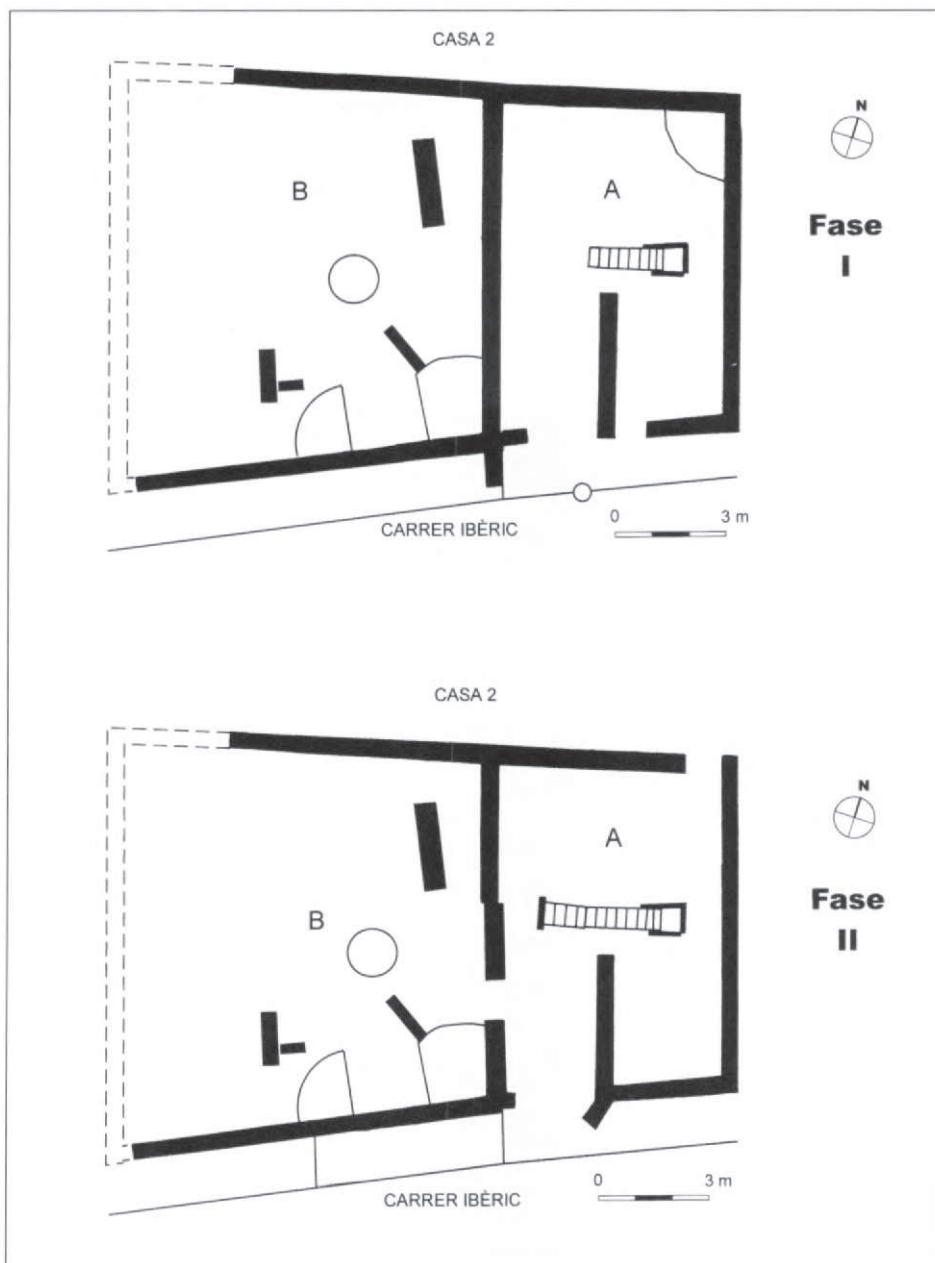

Figura 9. Secció est-oest de l'àmbit C2A amb indicació dels horitzons cronològics.

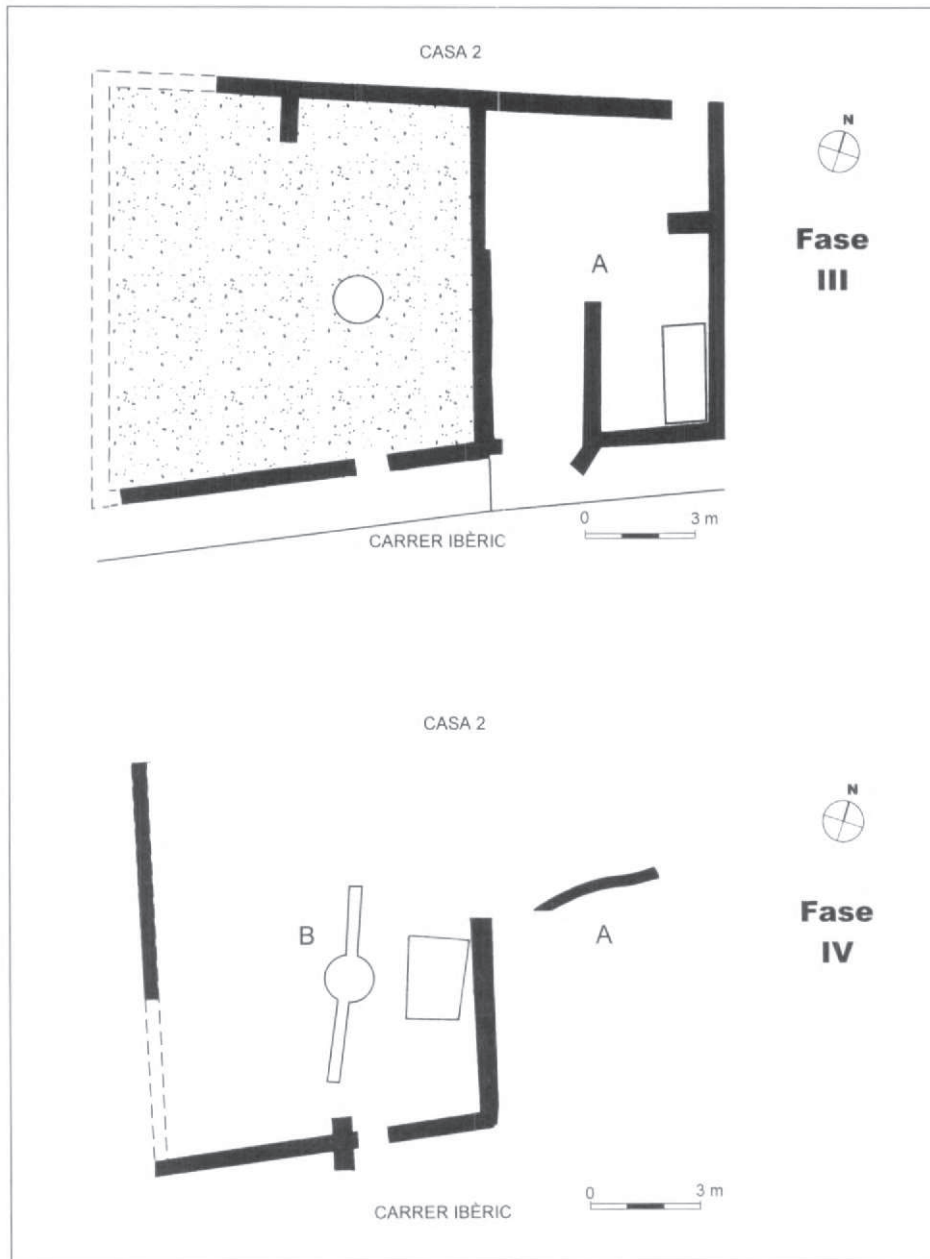

Figura 10. Planta de les estructures descobertes a l'àmbit C2B, un cop finalitzada l'excavació.

ta, presenta un graó per anivellar el terreny (02135) i un muret per sostenir la coberta (02118).

A la quarta fase (horitzó D, fig. 14, D), que situem cap al 100 aC, les dues estances tornen a comunicar-se; en aquest cas a través d'una nova porta (0239) situada en un mur també nou (0238/02119) que continua el traçat de l'antiga paret de separació entre els dos àmbits (0228), tot i que el rectifica lleugerament en la meitat de migdia. Val a dir que aleshores els dos espais posseeixen els habituals paviments de terra batuda (0236, A; 02111, B), però ha tingut lloc un canvi important: la desaparició de totes les estructures productives de l'àmbit A, forn, pou i cubeta. A més, de la primitiva distribució de l'estança només resta el desnivell entre els costats de ponent i llevant, que se salva mitjançant graons, alguns dels quals procedeixen de l'antic accés al pou (0211-0212, 0237). Al pòrtic s'ha de destacar l'afegit d'un petit mur oblic (0258) i la substitució de l'empedrat original per un paviment de terra en l'extrem de llevant (0264), on l'antic accés independent a l'interior de la casa (0230) resta tapiat. L'accés de ponent (0231) continua obert i, al davant, s'hi ha posat un empedrat força barroer (0257). Un xic més enllà, a la façana de l'àmbit B, la porta 02116 també ha estat tapiada (02117).

Tots aquests canvis, als quals s'ha d'afegir l'obertura d'una altra porta al nord-est d'A (0243), que no sabem ben bé amb què comunicava, ja que és al límit de l'àrea excavada, indiquen que desapareix l'activitat tradicional, probablement de fosa de metall, instal·lada a l'edifici ibèric, encara que l'àmbit B –dedicat només a habitatge?– continua intacte. Aquesta fase és la darrera en què la casa respon al traçat i la funció que s'hi havien determinat en el moment de la fundació, i és evident una pèrdua de vitalitat ateses les modificacions substancials que hi tenen lloc.

En l'etapa següent (horitzó E, fig. 15, E), que situem prop del 100 dC, el vell edifici ibèric és reutilitzat ja dins la *pars rustica* de la vil·la, les dependències de la qual es van estendre fins aquí. Llavors, es fan independents els dos àmbits, que només conserven una sortida al carrer cadascun, i, mentre que l'A no experimenta cap canvi en relació al seu darrer moment ibèric, al B es col·loca un paviment d'una mena d'argamassa de calç, força consistent, barrejada amb terra i pedretes (02103). També s'hi fa un petit mur de compartimentació al nord-oest (02101), que es va trobar en un estat molt fragmentari i per tant és difícil d'interpretar. La porta continua en el mateix indret de la fase anterior, tot i que, a causa de l'alçària del paviment (02103), s'ha de pujar un graó per entrar dins l'estança. En el carrer es diposita una capa de terra (02112) que anivella el terreny.

Les estructures d'aquesta fase són poc significatives com per deduir-ne l'ús concret. En qualsevol cas, l'absència de modificacions a l'àmbit A i la presència del nou paviment al B indiquen la pertinença d'aquestes estructures a la *pars rustica* de la vil·la, que cap al començament del segle II, un cop abandonat el centre productor d'àmfores de la *zona 2*, va tenir un gran desenvolupament, ja sia mitjançant la modificació de les dependències situades a la *zona 1* (*torcular*, etc.), o mitjançant la creació d'altres de noves com les que ara ens ocupen; tot i que veritablement es tractava del reaprofitament d'antigues construccions en ruïnes. Aquestes transforma-

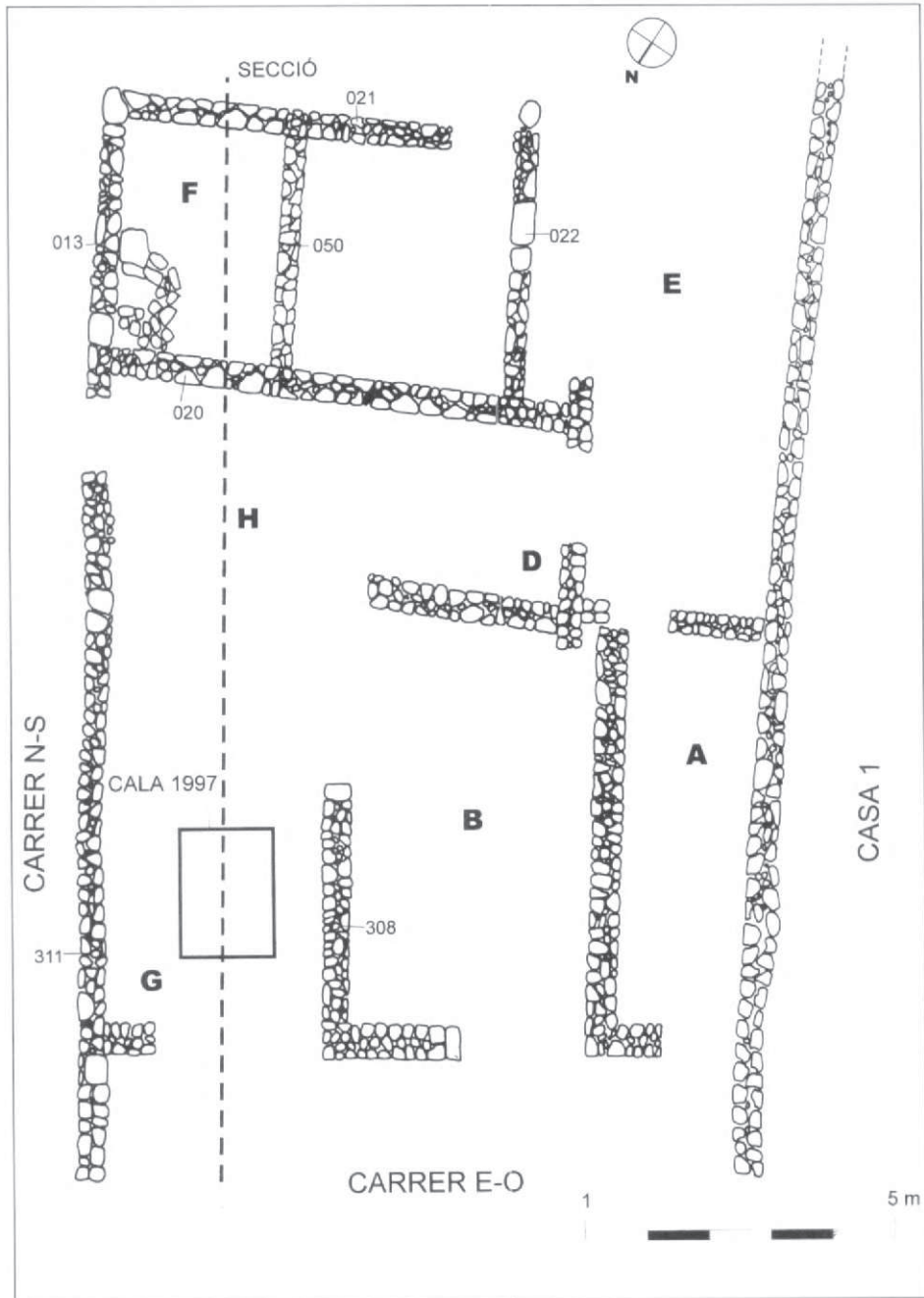

Figura 11. Secció nord-sud de l'àmbit C2B amb indicació de les UE.

cions s'han d'emmarcar en un moment de gran puixança en què, com es recordarà, es va bastir l'edifici de la *pars urbana* que ens ha pervingut, el qual va perdurar, bé que transformat en diverses ocasions, fins a l'abandó de la villa.

En el decurs de la sisena fase (horitzó F, fig. 15, F) que situem a mitjan segle II, es basteixen, en cadascun dels àmbits, unes estructures rectangulars fetes amb pedres irregulars (0241, A; 0287, B) que probablement funcionen com a llars. Llavors, els murs que delimiten l'àmbit A queden amortitzats, llevat del 0238/02119, i s'hi construeixen dues parets (0245, A; 0295, B) que formen part de les noves dependències de la *pars rustica*, però de les quals, a causa del seu mal estat de conservació i la manera tan barroera en què es van bastir, no se'n pot determinar la llargària total ni tampoc l'estructura arquitectònica a què pertanyien.

És en la setena fase (horitzó G, fig. 16, G), al segon quart del segle III dC, que el perímetre inicial de la casa 2 resta colgat definitivament, i potser es deixa d'utilitzar el carrer, que aleshores, de ben segur, ja tenia una altra funció. En aquest cas, l'única estructura que podria suggerir encara una certa activitat en aquesta via és el mur 0295, ben escadusser. Pel que fa a l'antic àmbit B, la llar 0287 desapareix tapada per un conjunt de pedres (0288), les quals, potser, tenen alguna cosa a veure amb un mur nou, el 0289. A l'àmbit A, que ja hem vist que desapareixia com a tal, s'hi dipositen un seguit de rebliments (0246-0248) que colguen les parets.

Dins la fase H (fig. 16, H), de prop del 250 dC, el canvi estructural més important que té lloc al sector que abans havia estat ocupat per la casa 2 és l'obertura del pou 0299, el qual, un cop més, indica que llavors en aquest indret hi havia dependències rústegues. Sembla que, un cop desaparegudes les instal·lacions de començament del segle II dC, l'àrea es destina a un altre ús, potser pecuari, per al qual cal la presència del pou. Convé tenir en compte que la data d'aquesta fase és semblant a la d'una sèrie d'importants modificacions a la *pars urbana* (220-240), que li confereixen un aspecte similar al que mantindrà fins a l'abandó. Llavors, també s'edifica un conjunt d'estances corresponents a la *pars rustica* a la banda oriental del jaciment, les quals es mantenen en ús fins a mitjan segle V, en què es basteixen, una mica més enllà, les més tardanes que es coneixen.

Cap a l'any 330 de la nostra era (fig. 17), el pou 0299 queda reblert per una sèrie de capes d'argila i pedres. És probable que, en aquesta data, pels volts de la qual també van tenir lloc importants canvis a la *pars urbana*,¹⁴ resti absolutament abandonat el predi que coneixem com a *zona 0*, que havia estat ocupat ininterrompudament des de mitjan segle IV aC. El mur 0289, la darrera estructura que s'hi degué mantenir en ús fins a un moment segurament proper a la data esmentada, va aparèixer a l'excavació cobert per l'estrat superficial. No sabem, per tant, si va jugar cap paper dins la necròpolis tardana que s'ha documentat a la *zona 0*, la qual, en certes àrees, com ara a l'extrem oriental del predi, sobre l'antic carrer o a l'indret on havia

14. Al voltant de l'any 350, es va dur a terme la penúltima remodelació de la residència, en el decurs de la qual es van bastir estances tan significatives com l'*oecus*, i s'hi van fer nombrosos canvis a la banda de ponent de l'edifici.

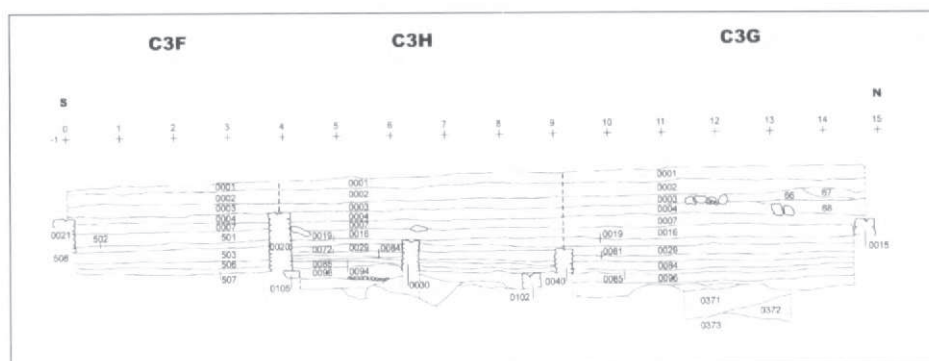

Figura 12. Secció nord-sud de l'àmbit C2B amb indicació dels horitzons cronològics.

estat la casa ibèrica núm. 3, va utilitzar murets, tant procedents de la *pars rustica* com bastits de bell nou, per delimitar lateralment les sepultures d'inhumació data-des entre els segles IV i VI de la nostra era.

Per acabar, cal fer esment de la trobada, dins la capa superficial, de ceràmica medieval i moderna, testimoni de l'ús agrícola de la *zona* que, com sabem a partir de les troballes en altres indrets del jaciment i que aquí es confirmen, es va fer més intens a partir de mitjan segle XVII.¹⁵

3. Treballs a la casa ibèrica núm. 3

La casa (fig. 1-3, 19)

Aquest habitatge, també situat a la *zona* 0, ocupa la meitat de llevant d'una illa d'edificacions formada per dues construccions, separades per una paret mitgera traçada en direcció nord-sud. Aquesta illa està delimitada a llevant i tramuntana per sengles carrers, un dels quals és el porticat que hem vist abans; i a ponent per un passatge que aïlla la casa 1 d'un sector artesanal en el qual es van bastir diversos forns i dues cisternes amb un complicat sistema de desguassos i piques de decantació. El límit de migdia roman sota el camí que comunica el passeig de Ribes Roges amb la platja de Sant Gervasi, per la qual cosa no sabem si en aquest sector hi havia més habitatges.

La casa 3 està dividida en set àmbits, dels quals l'habitació F ocupa el quadrant sud-est. Aquest àmbit, a llevant, llinda amb el carrer en direcció nord-sud, a tramuntana amb l'habitació H, amb la qual no té comunicació directa, i a ponent està adossada a l'habitació E. A migdia, limita amb un carreró que, o bé devia formar un *cul de sac* en arribar a la façana lateral de la casa 1, o bé, en arribar a aquesta casa,

15. Cf. Virella, 1978; Caixal, Castellano, 1986.

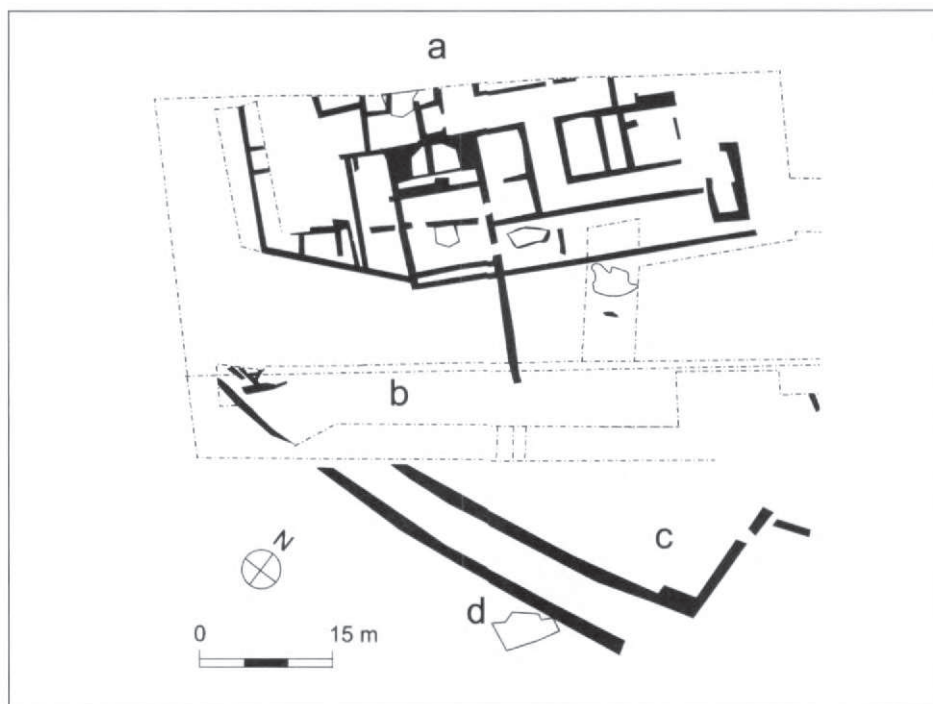

Figura 13. Plantes esquemàtiques de la casa 2 corresponents a les fases A i B.

es devia desviar en angle recte en direcció al mar. L'àmbit G, situat al nord-est de l'habitatge i de forma ostensiblement allargada, és un dels més ben coneguts. Té una porta que dona directament al carrer porticat i també estava comunicat, a ponent, amb l'estança B i, a migdia, amb l'H.

Antecedents dels treballs a l'àmbit F (fig. 19-20)

Durant els anys 1981 i 1982 es va portar a terme la primera part dels treballs en aquest àmbit. Llavors, es va excavar en extensió un ampli sector de la zona 0 per tal de conèixer la planta completa de la casa 3. De 1983 a 1985 la recerca es va centrar a les habitacions B, G i H, que van ser excavades fins exhaurir la seqüència estratigràfica o fins que l'aparició de la capa freàtica, a l'àmbit G, va aturar els treballs. L'interès de posar al descobert en extensió les estructures de la zona 0 va fer que els objectius de les campanyes següents es dirigissin cap a altres sectors, com ara les cisternes i les canalitzacions hidràuliques descobertes a ponent de la casa 1 o l'illa de cases (2, 4) situada a tramuntana del carrer de direcció est-oest. Va ser l'any 1996 que es van reprendre els treballs a la casa 3, amb l'acabament de l'excavació de la cambra F.

En el decurs de les campanyes de 1981 i 1982, a l'àmbit F, en primer lloc, es va trobar un paquet estratigràfic superficial format per tres capes (001-003), que palesaven l'ocupació moderna del predi com a camp de conreu de vinya, des de com a mínim el segle XVIII. El següent horitzó (004) corresponia a l'època imperial romana, estava associat a algunes parets molt precàries i la presència de materials de cobriment com *tegulae* o *imbrices* era escassa. Això feia pensar que, o bé aquests materials s'havien reutilitzat en altres indrets del jaciment, una vegada amortitzats, o bé, com a possibilitat més plausible, les parets descobertes corresponien a tanques per al bestiar o a magatzems de productes agropecuaris, coberts amb fusta i palla.¹⁶ Per sota dels estrats corresponents a l'època imperial romana va aparèixer el mur 020, a tramuntana, que separava la cambra F dels àmbits D i H, amb què no tenia una comunicació directa. A llevant, hi havia la paret 013, també correguda, que separava l'estança d'un ampli carrer. A migdia, es va documentar la paret 021, que presentava una porta a l'extrem de ponent, flanquejada en un dels muntants per una pedra cilíndrica, probablement la base d'una columna de fusta, que devia sostenir algun element adossat a la façana de l'habitatge.¹⁷ A ponent, hom va documentar el mur 022 que presentava indicis de tenir al bell mig una porta paredada (fig. 19).

El paviment associable amb aquesta estança era un sòl de terra piconada (007), que va proporcionar material d'època baixrepublicana. A l'angle sud-est, es va documentar una llar (116) formada per una solera d'argila recremada, delimitada per un rengle de pedres mitjanes sense treballar. A l'exterior de la cambra, adossada al mur de migdia, hi havia una altra llar, de planta irregular (016). A ponent de la cambra F, ja a l'àmbit E, hi havia un altre rebliment de poca potència (019), que no va proporcionar materials d'importació que en permetin establir la datació. Aquesta capa amortitzava una estructura rectangular i allargada, situada darrere d'un forn, instal·lat a la cambra E. Presenta paral·lels dins del mateix jaciment de Darró: a ponent de la casa 1, hi ha un àmbit rectangular de les mateixes característiques, associat a dos forns, obert a un sector ocupat per la xarxa de canalitzacions que surten de les cisternes. Amb l'excavació d'aquest nivell van acabar els treballs a la casa 3 duts a terme al període 1981-1982.

La campanya de 1996 a l'àmbit F (fig. 18-20)

L'excavació de l'àmbit F es va reprendre la primavera de l'any 1996, en què es va exhaurir l'estratigrafia d'aquesta dependència. El primer estrat descobert llavors va ser el 501, el cim del qual s'havia utilitzat com a paviment i, en col·locar-lo, es va

16. Es palesen dues orientacions de la retícula corresponent a la *pars rustica* situada a la zona 0. Una amb la mateixa orientació dels habitatges ibèrics, dels quals, sens dubte, devia aprofitar alguns envans, com per exemple la paret mitgera entre les cases 1 i 3, i una altra de desviada en direcció nord-est a sud-oest, que ocupa bàsicament el sector de llevant d'aquesta zona.

17. Com hem vist, un element d'aquest tipus ha estat identificat al davant de la casa 2, però en aquell cas no adossat a la façana sinó delimitant un pòrtic sobre el carrer.

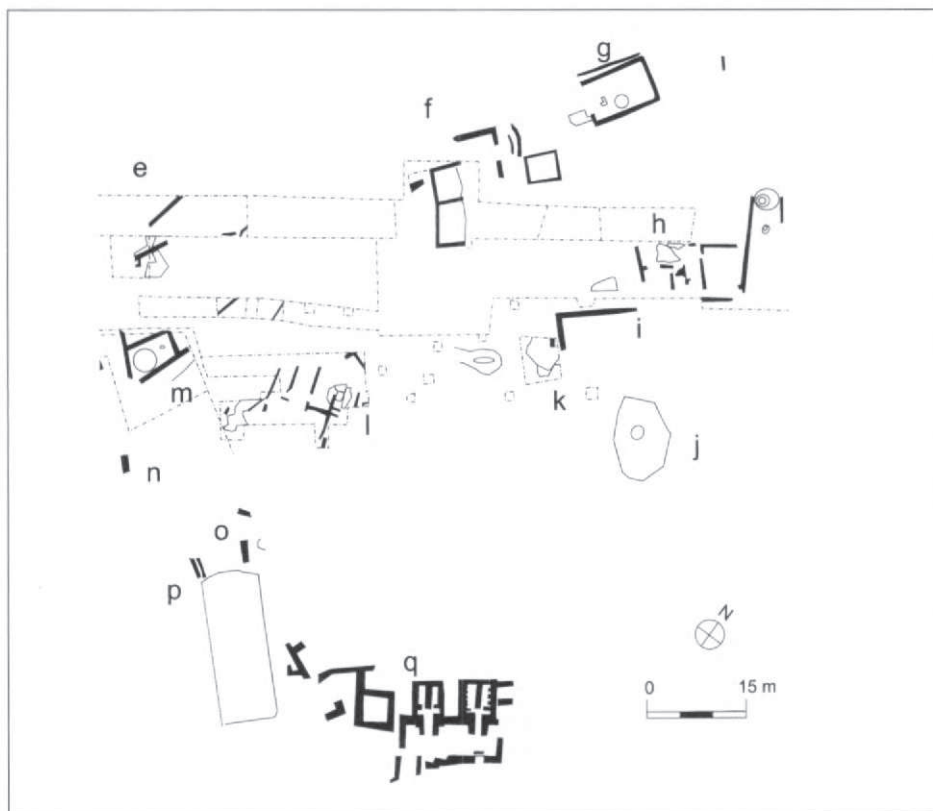

Figura 14. Plantes esquemàtiques de la casa 2 corresponents a les fases C i D.

compartimentar l'estança en dues meitats mitjançant un envà traçat en direcció nord-sud (050). D'aquesta manera, l'àmbit F es dividia en un espai comunicat amb el carrer de migdia i un recambro a llevant, sense sortida directa a l'exterior. Els materials arqueològics d'aquesta capa permeten establir-hi una cronologia àmplia de la primera meitat del segle I aC.

Gairebé a tocar del nou envà de compartimentació, es va col·locar un enterrament infantil (031), paral·lel a la paret i orientat de nord a sud, amb el cap a tramuntana. Aquesta inhumació estava tallada en l'estrat 501, i es va trobar gairebé immediatament a sota de la superfície del paviment. Al costat del cap del nadó, es va documentar un fragment de gerreta bicònica de ceràmica grisa ibèrica, que podria haver estat utilitzada en un ritu de refundació de l'estança. Tot seguit, a l'angle nord-est de la meitat de llevant de l'habitació, es va documentar una llar de planta de feradura (027), la qual presentava la particularitat d'estar al fons de l'habitació i no al centre de l'estança o propera a la porta, com sol ser habitual en les altres estructures de combustió exhumades al jaciment, per tal de facilitar-ne el tiratge.

Per sota de 501, es va documentar un rebliment caracteritzat per la presència de cendres i tovots cremats (502), el qual s'ha de posar en relació amb la construcció d'un forn de considerables dimensions a l'interior de la cambra E. La col·locació d'aquest enginy va fer que es paredés la comunicació entre aquesta cambra i un espai situat a cel obert, el lloc on després es va bastir l'àmbit F. La formació de les capes 501 i 502, si bé no va ser unitària, va ser molt propera en el temps, i totes dues s'inscriuen dins la reforma que va suposar l'amortització d'unes estructures de combustió que funcionaven a cel obert i la construcció d'un àmbit nou aixoplugat (F), adossat a la casa 3.

L'estrat 502 cobria un paviment de terra piconada (503) que presentava al bell mig una llar de planta quadrangular (504), situada, en part, sota l'envà que subdividí la cambra (50). Tot seguit, va aparèixer un estrat de rebliment (506) que s'adossava a les parets de la casa 3, amortitzava dues estructures de combustió i les restes d'una paret traçada en direcció nord-sud. El següent estrat (507), el cim del qual s'havia utilitzat com a sòl, tenia a sobre dues llars, una d'el·líptica (516) i l'altra, molt malmesa, de límits imprecisos. Ambdues estaven situades prop del centre de l'habitació. Aquesta capa s'adossava a un mur en direcció nord-sud, que estava tallat per la construcció de la paret que delimita la cambra F a tramuntana. L'estrat 507 es pot interpretar com una capa de regularització, per tal d'amortitzar una retícula anterior a l'àmbit F, de la qual en aquest sector només coneixem el mur 520. La seqüència continuava amb l'estrat 521, un altre sòl de terra batuda, coetani de la paret 520. Ja en contacte amb el terreny natural, es va documentar una capa d'aquest sòl, alterat per regularitzar-lo (522). Aquesta capa i l'argila natural estaven tallades per dos forns de planta rectangular amb els extrems més curts lleugerament arrodonits (523, 525).

La fase més antiga documentada en aquesta excavació es pot situar al segle III aC. En aquell moment es va utilitzar una paret en direcció nord-sud, associable a les documentades sota les cases 1 i 3 d'aquest sector de Darró. L'ocupació del segle III a la *zona 0* del jaciment aprofita la retícula bastida cap a mitjan segle IV, sense afegir-hi estructures importants. La trama urbana d'aquest horitzó és difícil d'establir, ja que va ser molt malmesa a inicis del segle II aC amb la construcció del nou enreixat hipodàmic. Tanmateix, és segur que són d'aquell moment els dos forns tallats parcialment en el terreny natural, molt nombrosos al jaciment, però que gairebé sempre ens han arribat mutilats. Solen ser estructures de planta rectangular d'angles arrodonits, amb la cambra de combustió tallada a les argiles naturals o a la seqüència estratigràfica i dotades ocasionalment de toveres. Les activitats artesanals són ben paleses a diferents indrets de la *zona 0*, si bé, de moment, no se n'ha pogut establir la naturalesa, tot i que la proliferació dels forns fa pensar que s'utilitzaven en tasques metallúrgiques.

La segona fase documentada es pot datar del primer quart del segle II aC, i correspon a la construcció de la casa 3 i a l'arrasament de les estructures anteriors. En un primer moment, l'espai que després havia d'ocupar la cambra F estava situat a l'aire lliure, i s'hi accedia a través d'una porta oberta a l'àmbit E. Al bell mig d'a-

quest espai hi devia haver dos forns de planta rectangular, de dimensions i morfologia semblants als de la fase precedent. Malgrat el canvi estructural important que s'havia produït, sembla que les activitats econòmiques desenvolupades a l'indret eren les mateixes que les de l'etapa precedent, i la tipologia dels forns d'aquesta fase i la seva proliferació presenten una línia de continuïtat amb els d'abans. La tercera fase, amb un *t. p. q.* de 125 aC, va significar la construcció de l'àmbit F, adossat a la façana de migdia de la casa 3. A l'interior de la cambra E es va col·locar un forn i es va paredar la porta d'aquesta dependència, que a partir d'aleshores només estava comunicada amb el carrer de tramuntana. Com a conseqüència d'aquest aparedament, l'àmbit F funcionava de manera autònoma, segregat de la casa 3 i comunicat exclusivament amb el carreró de migdia.

La següent remodelació, datada cap al 100 aC, suposa la compartimentació de l'àmbit F, mitjançant un envà, en dos meitats intercomunicades a través d'una porta col·locada en aquesta paret. A partir d'aleshores, segons que van demostrar les excavacions de 1981-1982, l'àmbit va ser utilitzat amb finalitats domèstiques, com ho palesa la construcció d'una llar, la desaparició dels forns i el fet de posar-hi un enterrament infantil, clarament ritual i propiciatori, molt semblant al que va tenir lloc a l'àmbit H de la casa 3 no gaire abans. Aquest recinte va estar en ús fins al 50/40 aC, en què es produeix l'amortització de totes les estructures ibèriques d'aquesta zona del jaciment. La següent fase, datable cap al 100 dC, correspon a la construcció d'un mur de la *pars rustica* de la vil·la, que probablement es devia abandonar cap al 325-250, al mateix temps que les altres dependències rústegues de la rodalia. També, com a la resta del predi, es documenta l'activitat agrícola moderna.

El sondeig a l'àmbit G (fig. 18-19, 21-22)

L'excavació d'un sondeig al subsòl de l'estança G de la casa 3 es plantejava com a culminació dels treballs que s'hi van dur a terme entre 1980 i 1984, els quals es van haver d'aturar en aparèixer la capa d'aigua freàtica que s'estén arreu del jaciment. En aquell moment, ja s'havien estudiat totes les unitats corresponents a la casa 3 pròpiament dita (s. II-I aC), així com part dels elements d'un altre habitatge ibèric de la fase anterior (s. IV-III aC), i es treballava en els estrats de rebliments abocats abans de la seva construcció, amb la intenció d'anivellar el terreny i, precisament, de pal·liar l'acció de les aigües subterrànies. Totes aquestes operacions semblava que s'havien dut a terme cap a mitjan segle IV aC.

Com que aleshores no es disposava dels mitjans tècnics escaients, es va considerar inviable la continuació de la recerca, i per protegir alguns fragments vegetals que s'entreveïen a través de l'aigua barrejats amb la terra, es va tapar tot l'àmbit G. El 1997, gràcies a un acord de col·laboració amb el Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya (CASC) del Museu d'Arqueologia de Catalunya, es va poder disposar de la maquinària escaient per dessecar el subsòl d'aquest recinte, i per tant es va plantejar l'obertura d'un sondeig fins arribar al terreny natural.

Figura 15. Planes esquemàtiques de la casa 2 corresponents a les fases E i F.

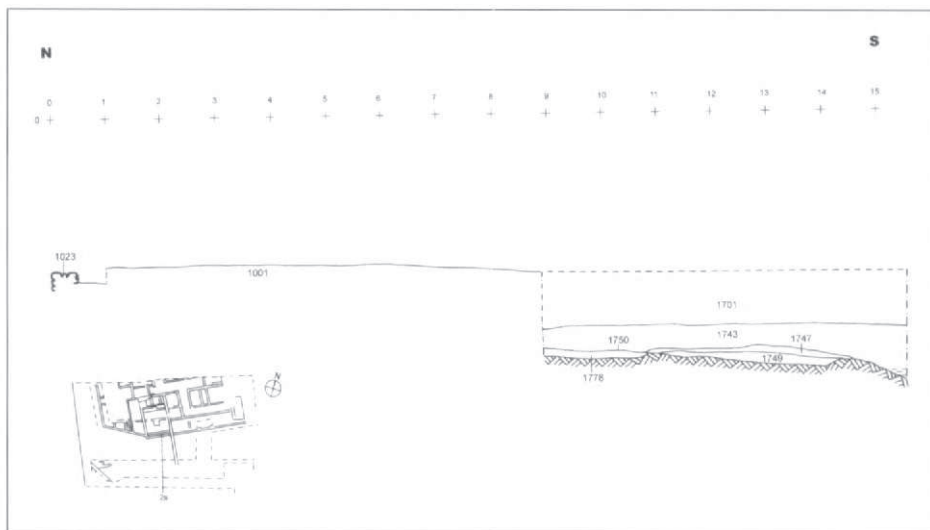

Figura 16. Planes esquemàtiques de la casa 2 corresponents a les fases G i H.

En conseqüència, la intervenció a la casa 3 es va limitar a una cala situada al bell mig de la banda septentrional de l'estança G. Prèviament a l'excavació d'aquesta cala, es va extreure la capa de terra i graves, col·locada a tota l'estança l'any 1986, quan ja era enllestida l'excavació de la seqüència apareguda per sobre del nivell freàtic. A continuació, un cop aparegudes les aigües subàlbies, es va dessecar la superfície en què es volia aprofundir mitjançant un aparell *ad hoc* facilitat pel CASC i manipulat per tècnics d'aquesta institució, dirigits pel doctor Xavier Nieto.

Tot seguit, ja amb el sector d'excavació en condicions òptimes, es van dur a terme els treballs, en el decurs dels quals es va trobar l'estrat 0372, una capa d'argila grisosa amb molts carbons, restes vegetals i ceràmica. Un cop exhumada, es va descobrir un nivell d'argiles rogenques i graves molt petites que cobria tot l'espai de la cala, i que consistia en el terreny natural. En conseqüència, en aquest punt va finalitzar l'excavació a C3G, la qual, tot i decebre relativament les expectatives de trobar-hi capes potents, va permetre de recollir, a part del material ceràmic, un bon nombre de mostres de pol·len i macrorestes vegetals, l'estudi de les quals ha permès d'obtenir dades molt interessants sobre el paleopaisatge del jaciment i la rodalia cap a mitjan segle IV aC.¹⁸ Aquesta data, per cert, es va confirmar un cop més, en haver-se trobat a l'estrat esmentat, al costat de materials locals, un fragment de cràtera de campana decorada amb figures roges. Aquesta forma, com se sap, apareix al voltant del 400 i té l'expansió màxima a partir del segon quart del segle IV aC.

III. L'EXCAVACIÓ DE 1998 ALS PREDIS COMAS I INGLADA («ZONES» 1 I 2)

Al gener de 1998, l'Ajuntament de Vilanova i la Geltrú es va adreçar a la Diputació de Barcelona, per tal de sol·licitar ajut tècnic per dirigir els treballs d'excavació que s'havien de dur a terme en una àrea molt extensa de Darró. El motiu de la recerca era la delimitació exacta de les vores del sector on hi ha el jaciment arqueològic, que havien estat fixades amb ocasió d'una modificació de detall del PGOU de Vilanova i la Geltrú, elaborada pel nostre Servei i tramitada per l'Ajuntament davant la Comissió d'Urbanisme de Barcelona, que la va aprovar el 30 de novembre de 1990. D'aquesta modificació es va derivar el projecte de reparcel·lació d'un sector del jaciment, aprovat pel Ple de l'Ajuntament el 2 d'octubre de 1995, en virtut del qual se cedia al municipi una parcel·la de 5.235 m² on hi ha restes considerades d'interès arqueològic màxim (fig. 1-2). D'aquesta manera, els treballs que es plantejaven havien d'afectar dos predis de propietat privada que flanquejaven la finca municipal: el predi Comas, situat a ponent, que ocupava una gran part de la zona 2 del jaciment i més de la meitat de la zona 1, i el predi Inglada, situat a llevant d'aquesta darrera zona i estès també per la franja estèril de la 2 (fig. 1-2).

En conseqüència, l'any 1998, es van dur a terme excavacions arqueològiques en

18. Aquesta recerca ha estat duta a terme pel doctor Santiago Riera Mora, de la Facultat de Farmàcia de la Universidad Complutense de Madrid.

extensió, tant en una finca com en l'altra, per tal de descobrir i estudiar les restes antigues que hi poguessin quedar. En el decurs d'aquests treballs va desaparèixer el traçat del carrer Alexandre de Cabanyes, entre el núm. 32 i la cantonada amb el de Ponent, i es van estudiar 6.000 m² de terreny. A totes dues finques, l'excavació dels diversos conjunts que s'hi van trobar es va aturar en el moment que les ruïnes s'endinsaven en el sector municipal, el qual, amb la normativa urbanística actual, resta perfectament protegit i la seva excavació es podrà dur a terme en un futur pròxim. En general, el sistema de treball utilitzat va ser en tots els indrets el mateix. En primer lloc, s'extreien, per procediments mecànics i sota control arqueològic ininterromput, les capes superficials d'aportació recent. Tot seguit, en localitzar-se les restes antigues o capes formades en aquell moment, es feia una excavació manual, adreçada al descobriment de les estructures colgades al subsòl i a l'exhauriment del jaciment arqueològic, quan era possible.

A continuació, presentem un resum de les troballes realitzades, amb una descripció breu, la seqüència cronològica i les conclusions. Per simplificar la nomenclatura dels diferents sectors on han tingut lloc els descobriments arqueològics, s'han designat preferentment amb el nom conegut d'antuvi, o bé amb el d'un element característic dels que s'hi han trobat, o bé amb el número de la primera unitat estratigràfica (UE) assignada.

1. Predi Comas

Sector de la terrisseria romana (fig. 23)

És dins la zona 2, a ponent del centre productor d'àmfores excavat el 1986,¹⁹ prop del passeig de Ribes Roges i a tocar del límit occidental del solar municipal. En aquest lloc es va fer una excavació manual d'uns 250 m². A l'indret més proper al centre productor d'àmfores es van trobar estructures corresponents a tres etapes de la vil·la. A la primera cal associar un clot retallat al terreny natural, realitzat molt probablement per extreure'n argiles per a la manufactura de ceràmica. Aquest pou es devia obrir durant els primers anys de l'activitat de la terrisseria, i s'hi pot aplicar un *terminus post quem* del 50/40 aC.²⁰ Posteriorment, poc després de l'any 60 de la nostra era, el forat va ser reblert i a sobre es va construir una dependència, delimitada a migdia i ponent per sengles murs de maçoneria irregular lligada amb argi-

19. Cf. resultats d'aquesta excavació a: López Mullor, 1983; López Mullor, Fierro, 1989; López Mullor *et alii*, 1992.

20. Aquesta data és la que, des de fa temps, hem assignat a l'abandó definitiu del poblat ibèric i, sense solució de continuïtat, a la fundació de la terrisseria, que, fins aquesta campanya, era l'única dependència de la *pars rustica* primitiva de la vil·la que coneixíem. Tanmateix, algunes de les estructures rústegues trobades en aquesta campanya, com veurem, també pertanyen a aquesta etapa primerenca de la vil·la. Val a dir que, entre els materials més antics procedents del centre productor d'àmfores, hi ha contenidors molt assimilables a les formes Dr.-Lamb. 1A i 1B, que fins ara romanen inèdits majoritàriament.

la, dels quals es conserven entre tres i quatre filades. La paret sud s'endinsa cap a llevant sota els estrats més superficials del terreny de titularitat pública, mentre que la paret oest conserva poc més d'1 m del seu traçat. Aquesta construcció va ser amortitzada durant la segona meitat del segle II.

Al segle IV, probablement durant la primera meitat, s'hi va bastir a sobre una dependència de la *pars rustica* de la vil·la, la qual seguia un traçat diferent dels elements de la terrisseria i va ser fundada *ex novo* sobre el seu estrat d'enderroc. Durant la campanya de 1998 se'n van trobar les parets de ponent i tramuntana; la de migdia ja s'havia descobert el 1986. Es tracta de murs que conserven una filada de pedres calcàries mitjanes i grans travades amb petits tascons. A sobre hi havia un estrat de destrucció, datat de la primera meitat del segle V—moment que coincideix *grosso modo* amb el trasllat de la *pars rustica* a l'extrem de llevant de la zona 1—, alterat per intrusions modernes i, a ponent, un rebliment de pedres i terres que omplia una gran cubeta natural, la qual corresponia a l'antiga desembocadura del torrent de Sant Gervasi o bé a una petita llacuna litoral situada al final d'aquest curs fluvial. En el decurs de l'excavació se'n van delimitar els costats de tramuntana, migdia i llevant, però no el de ponent, atès el caire de l'estructura i la gran extensió que assolía. La cronologia del rebliment es pot situar en el darrer terç del segle I dC.

Els vestigis trobats en aquest indret corresponen a dues fases ben conegudes al jaciment. El clot i la primera construcció descrita es poden relacionar amb la terrisseria romana, ja que el forat es va fer per tal d'obtenir argiles destinades a la manufactura d'àmfores i la construcció correspon a una instal·lació annexa als forns, bastida quan ja estaven en ús. Poc després, quan la terrisseria encara funcionava, es va reblir la llacuna situada a la desembocadura del torrent. Les altres ruïnes trobades corresponen a la segona fase. En aquest cas havien pertangut a la *pars rustica* de la vil·la, i podrien haver format part d'un petit complex d'estances, similars a les que es troben en altres àrees del jaciment. La poca superfície excavada fa difícil, de moment, determinar-hi una funció precisa.

Sector del mur 1728, possible almàssera (fig. 25)

Immediatament a tramuntana del sector anterior, a tocar del límit occidental del terreny de titularitat pública, els treballs van palesar la presència d'un mur en direcció nord-sud, bastit amb pedres calcàries sense treballar lligades amb argila, mutilat pels dos extrems, i un altre de perpendicular més fragmentat. Aquestes dues parets delimiten a ponent i tramuntana, respectivament, les ruïnes d'una estança que tenia a l'interior la base d'una estructura de planta circular, de la qual només se n'ha excavat la meitat, perquè el límit amb la zona municipal li passa per l'eix. Aquesta estructura va ser bastida sobre una solera de pedretes i trossos d'àmfores i *tegulae*. Per sota d'aquesta dependència, es va localitzar un seguit d'estrats no relacionats amb cap mena d'estructura arquitectònica, que contenen materials procedents de la terrisseria romana.

Sembla que totes aquestes estructures corresponen a una dependència de la *pars*

rustica de la vil·la datable de la darrerïa del segle 1 aC o del començament del segle 1 dC. Atesa l'aparença de l'estructura circular i la posició, relativament allunyada de les parets perimètriques, podria tractar-se d'una almàssera. Aquesta hipòtesi s'haurà de comprovar amb nous treballs a la zona municipal, que roman inexplorada, per tal de poder apreciar la planta completa de l'enginy. De moment, però, cal remarcar que les recerques pal·linològiques realitzades en aquest indret²¹ han palesat la presència molt nombrosa de granes de pol·len d'olivera. Probablement, aquest recinte va deixar de ser-hi a començaments de l'època flàvia.

Sector de la canalització 1727 (fig. 25)

Pocs metres a llevant de les estructures descrites, es van trobar les restes d'una canalització d'època romana, que, al llarg dels seus 4,5 m de recorregut en direcció nord-sud, presentava un estat de conservació heterogeni. Al primer tram, només hi havia l'empremta del traçat, formada per un llit de pedres. Al tram central, hi havia també el paviment intern, format per una capa d'*opus signinum*. El darrer tram conservava, a més del paviment, part de les parets laterals, fetes de maçoneria força irregular i enlluïdes interiorment amb un arrebossat hidràulic, impermeabilitzat amb cendra. Al final d'aquest tram, l'extrem de migdia de la canonada presentava un bon acabat, i no s'hi documentava cap mena de connexió amb altra estructura. Aquest desguàs desembocava en l'àmplia cubeta –potser antiga llacuna o estany– descoberta a ponent del centre productor d'àmfores. L'excavació va afectar parcialment el rebliment de moltíssimes pedres i una mica de terra que la va amortitzar, i que també va posar fi a l'ús de la canonada.

És probable que la conducció estigués destinada a recollir les aigües pluvials d'un sector de la primitiva *pars rustica* de la vil·la, per tal d'abocar-les a la llacuna o estany situat al costat de la terrisseria. La seva amortització coincideix amb el moment en què hom va reblir la cubeta, cosa que va tenir lloc al tercer quart del segle 1 de la nostra era, d'acord amb els materials arqueològics trobats en el rebliment.

Àrea del torcular o torculum (fig. 24)

És a l'angle nord-est del predi Comas, a tocar dels límits de tramuntana i de ponent dels terrenys municipals. En aquest indret es va realitzar una excavació manual d'uns 200 m², i s'hi van documentar dues etapes edilícies. A la més antiga correspon un mur bastit en direcció nord-sud que conserva entre una i cinc filades, té una llargària de 5,20 m i està format per pedres calcàries i algunes toves, tot plegat col·locat de manera irregular i unit amb argila. L'extrem meridional ha desaparegut, mentre que cap al nord s'endinsa dins el terreny públic.

21. Per part del Dr. Santiago Riera de la Facultat de Farmàcia de la Universitat Complutense de Madrid.

A la fase més recent correspon un conjunt que és, potser, el més important dels descoberts en el decurs de la passada campanya als predis Comas i Inglada. Es tracta d'una estança rectangular, de 4,25 m d'amplària per 6,65 m de llargària; tot i que s'endinsa dins la finca municipal i, per ara, no se n'ha pogut documentar l'extrem oriental. Presenta dos compartiments. El de ponent, que ha aparegut gairebé complet, és delimitat per tres murs de pedra calcària irregular unida amb argamassa de calç, que conserven entre una i tres filades. En el cantó occidental no s'ha trobat cap mur, ja que va ser afectat per l'obertura d'un clot a l'època antiga –cap a mitjan segle III–, el qual va arribar fins al terreny natural i va eliminar l'estratificació anterior. A l'interior d'aquest compartiment va aparèixer la base d'una premsa circular d'uns 2,70 m de diàmetre, feta de pedres mitjanes i grans disposades de manera espiriforme. Una mica més enrere, hi ha un petit element circular, també de pedra, que fa 0,70 m de diàmetre, el qual es podria interpretar com a la base de la *coclea*. S'ha d'afegir que, al llarg del costat septentrional d'aquesta estança, des de la premsa fins al tancament de llevant, hi ha les restes d'un conducte de recollida del most.

Pel que fa al compartiment oriental del *torcularium*, de moment només se sap que tenia els mateixos murs laterals que el primer compartiment i que, a ponent, tancava amb una paret que s'ha trobat a l'excavació actual. Per tant, l'estudi de la resta d'aquesta dependència, colgada pels estrats més superficials de la zona municipal, fóra d'un gran interès, per tal d'esbrinar-ne la configuració exacta, i també per confirmar el sistema de funcionament de la premsa. A migdia del recinte del *torculus*, s'han documentat els vestigis d'un corredor, probablement porticat, que feia 1,5 m d'amplària, al sud del qual hi havia un pati gran pavimentat amb un sòl de calç que recolzava en un llit de còdols. Al voltant d'aquest espai també hi devia haver l'almàssera i un àmbit de funció imprecisa del qual coneixem només el mur 1725.

Una vegada més, en aquesta campanya, s'ha documentat una seqüència estratigràfica dels primers temps del funcionament de la vil·la romana, amb dues fases edificades. A la primera correspon la paret en direcció nord-sud i a la segona el *torcularium* destinat a la producció vinícola. Aquest darrer formava part d'un conjunt més gran d'estructures, que s'endinsen pels perfils de l'àrea excavada cap a llevant. Probablement, en el sector que encara roman inèdit es podria situar la *cella vinaria* o cup. Sembla que la primera fase documentada en aquest sondeig cal fer-la coetània de la fundació de la vil·la (50/40 aC) i la segona, quan es va fer la premsa, va tenir lloc cap al darrer decenni del segle I aC. L'amortització del *torcular* és difícil de datar, ja que la superfície va aparèixer completament neta, i l'única ceràmica que s'hi va trobar procedia de les parets de tàpia caigudes. És probable, però, que el desús s'hagi de situar ja al segle I de la nostra era. Ara per ara, però, l'única data fiable de què disposem és que, cap al segon quart del segle III, en el sector on hi havia hagut el *torcular*, les ruïnes del qual presumiblement ja eren colgades feia temps, s'hi va obrir un clot que les va malmetre en part, i en va causar la desaparició de l'extrem de ponent.

Sector del mur 1725 (fig. 26)

Aquest sector era a ponent de l'àrea del *torcular*, a prop del traçat de l'antiga riera, en l'espai que havia ocupat el carrer d'Alexandre de Cabanyes. Sota els rebliments de l'època moderna, s'hi va documentar un mur en direcció nord-sud, que tenia associat a ponent un paviment de calç amb una preparació de còdols i pedretes. Per sota, hi havia una capa que regularitzava una depressió del terreny natural. El mur i el paviment van aparèixer tallats per tots els extrems, per la qual cosa és difícil establir les dimensions de la dependència a la qual pertanyien. Per tal de localitzar altres evidències relacionables amb aquests elements, se'n va fer una excavació exhaustiva als voltants, però no es va trobar cap indicatiu de continuïtat. Només, a uns 4 m a ponent, es va documentar un marge bastit a l'època moderna.

L'estat precari dels elements exhumats no permet extreure'n gaires conclusions. Una vegada més es tracta d'estructures corresponents a la *pars rustica* de la vila, però els vestigis conservats no permeten establir-ne la funció ni delimitar l'àmbit a què pertanyien. L'excavació del paviment ha permès determinar la seva fundació cap al darrer decenni del segle 1aC en un moment en el qual els forns d'àmfores eren en ple funcionament, ja que l'estrat situat sota la banquetta del mur, va proporcionar una relativa abundància de materials manufacturats a la terrisseria. La troballa d'un as de Claudi sobre el paviment dóna un *terminus post quem* per al moment de l'abandó, la data concreta del qual desconeixem. El mur en direcció nord-est aparegut dins d'aquest sondeig, correspon a una petita feixa, bastida al segle XVI o XVII, quan el tram del torrent canalitzat que s'ha descobert (*vid. infra*) funcionava feia temps.

Trinxera a migdia de la pars urbana (fig. 1-2, 29)

Al llarg de tot el límit de tramuntana del predi Comas es va fer una trinxera, per tal de documentar les possibles restes que poguessin ser afectades per la construcció de la tanca. Aquest sector es troba a 9 m de la façana meridional de la *pars urbana* de la vila i s'hi va trobar una successió de paviments, que permeten fer-se una idea de l'ordenació de l'entorn de migdia de la *pars urbana* de la vila. Per sota dels nivells superficials i moderns, va aparèixer un estrat de rebliment format, en el sector de ponent, per terres de color gris barrejades amb materials constructius amortitzats i, en el sector de llevant, per una gran quantitat de pedres amb sediments de color marró. Aquestes dues capes recolzaven sobre un paviment format per pedretes i material ceràmic –bàsicament trossos d'àmfores i *tegulae*–, molt compacte. Aquest paviment presentava diferents reparacions fetes amb els mateixos materials, encara que, en algun cas contenia argamassa per cohesionar-los. Per sota d'aquest sòl, que presentava un lleuger pendent en sentit nord-sud, en va aparèixer un altre, en aquest cas format per una capa de calç força compacta; tenia una inclinació molt pronunciada cap a migdia i, abans d'arribar a les aigües subàlvies, presentava un petit gual. Tot seguit, va aparèixer el terreny natural al sector meridional de la trinxera. Al sec-

tor septentrional hi havia un rebliment que salvava el desnivell que hi havia entre la façana de migdia de la *pars urbana* i aquest indret. A la banda de llevant, l'estratificació era diferent. No s'hi van trobar els paviments, i, per sota del rebliment de pedres i terres de color marró, va aparèixer un estrat gairebé negre que cobria la capa freàtica. Aquest sediment va proporcionar molt poc material arqueològic.

Si bé les estructures aparegudes en aquest sector no són gaire consistents, el seu coneixement ha estat interessant, ja que els vestigis localitzats permeten reconstruir el paisatge d'aquesta àrea al sud de la residència romana al llarg dels segles II al IV, com a mínim. A la primera fase, l'inici de la qual podríem datar de començament del segle II dC, correspon el paviment de calç situat sobre el terreny natural. En aquest punt, el terreny està format per argiles, que van ser retallades per tal d'obtenir un perfil inclinat, delimitat a migdia per un gual. La finalitat d'aquesta elevació del paviment va ser, sens dubte, evitar el sobreiximent de les aigües de la capa freàtica, que devia formar en aquest indret un estanyol.

A mitjan segle IV dC, es va suavitzar el pendent del paviment i es va anivellar el gual mitjançant la col·locació de la capa de pedretes, fragments ceràmics i terres, que va ser objecte de diverses reparacions a causa de la seva pobra factura. A sobre, s'hi va localitzar una capa que es podria interpretar com l'estrat de destrucció de la *pars urbana* perquè, tot i no donar material coetani, presentava una superfície irregular que no palesava indicis de cap ús. Aquest mateix nivell, que contenia pedres i terres amb materials constructius amortitzats, va omplir l'estany situat a migdia de la residència.

Sector del paviment 1779 (fig. 27-28)

És a ponent de l'anterior, prop de la confluència del passeig de Ribes Roges amb la plaça de Darró. S'hi va documentar un fragment de paviment de calç, amb una preparació de còdols que va aparèixer tallat per tots els costats. No s'hi han localitzat restes de parets que s'hi associessin, ja que aquest sector, estava molt alterat pels conreus moderns i pel traçat del torrent medieval. El paviment va aparèixer tallat per tres forats moderns de vinya, i a sobre seu no es conservava cap estrat d'amortització. Per sota d'aquest paviment es van documentar les restes de dos murs, que formaven angle recte. Un en direcció nord-sud, que va aparèixer tallat a migdia, i un altre en direcció est-oest, perdut a llevant. Aquestes parets van ser bastides amb pedres calcàries de mida petita i gairebé no conservaven en cap lloc els dos paraments. Per sota va aparèixer un estrat argilós estèril.

Aquest sector es va mostrar especialment pobre en vestigis arqueològics que permetin establir-ne una datació mínimament fiable. També era un dels llocs que van proporcionar estructures més degradades. Pel que fa a la construcció les restes de la qual aparegueren sota el paviment, es pot afirmar que corresponia a la *pars rustica* de la vil·la altimperial, i els materials que s'hi associen permeten establir una data dels darrers decennis del segle I aC. Quant al paviment, datat mitjançant ceràmica comuna africana i una moneda de Nerva, potser s'hauria de relacionar amb la

fundació de la *pars urbana*, la qual sabem que va tenir lloc durant el principat de Trajà. A més, la situació d'aquesta estructura al davant de la residència, a l'altre costat de l'estany que hem vist abans en tractar dels treballs duts a terme a migdia de la *pars urbana*, podria fer pensar que hi tenia alguna relació.

Tram final del torrent de Sant Gervasi (fig. 2, 26)

Es tracta de la part final del torrent, canalitzada, que, segons sembla, es va utilitzar durant una part de les èpoques medieval i moderna. La part que s'ha trobat abraça una superfície extensa i comprenia la llera del torrent, formada per argila natural, que feia 6 m d'amplada i 80 m de llargada. En tots dos costats presentava sengles murs fets de pedra calcària col·locada en sec i sense cap ordre, que tenien una amplària d'1,50 m. En el marge septentrional, al final del recorregut, el mur canviava de direcció i feia un angle gairebé recte, sens dubte per contenir les terres que hi havia al darrere. Un cop que el torrent canalitzat d'aquesta manera ja s'havia fet servir força temps, es va aixecar un marge de 5,5 m de llargària, a continuació de l'extrem del mur de tramuntana, per tal d'ajudar a contenir les terres d'aquesta banda.²²

D'acord amb el material que es va trobar dins les terres que reblien l'antiga llera de la riera, sembla que el traçat d'aquest tram, amb la configuració descoberta, va estar en ús entre el segle XIV i el XVII. Tot i que, a l'època ibèrica i al començament de l'època imperial romana, el torrent, molt més cabalós, havia passat per aquest mateix indret, sembla que des del segle II va ser desviat i, al centre de l'actual predi Comas, només quedava un estany, ben delimitat i integrat en la residència romana, que, segons sembla, va desaparèixer quan es va abandonar la *pars urbana*.

Després de l'abandó de la villa, cap al segle IX o X, el torrent devia tornar al recorregut inicial i, al segle XIV, en intensificar-se el conreu d'aquest sector, calgué canalitzar-lo. Creiem que la mateixa progressió i intensificació dels conreus va fer que, al segle XVII, el torrent, tot conservant el recorregut per l'actual carrer de Ponent, fos desviat novament en el tram final, en aquest cas a través de la finca propietat de la Diputació (*zona 0*), on se n'ha trobat un tram, i de la plaça de Darró (*zona 3*), en què, sota la rotonda actual, la llera, també canalitzada, fa un revolt a ponent i, finalment, es dirigeix cap al mar.

2. Predi Inglada

Sector del clot 1523 (fig. 2)

És a ponent del predi Inglada, prop del límit amb la zona de titularitat municipal. Durant la campanya de 1992, s'hi va documentar un clot de dimensions considera-

22. Aquest marge s'ha descrit també en tractar del sector 1725.

bles retallat en el terreny natural. Aquesta estructura no es va poder excavar aleshores íntegrament, ja que una part romania sota la vorera del carrer Alexandre de Cabanyes. El 1998, amb l'eliminació d'aquest vial, se'n va poder documentar la planta sencera i excavar el sector que faltava. En acabat, es va veure que l'espai inexplorat era força petit, ja que, si bé a tramuntana, en la zona ja excavada, el retall del clot formava un pendent suau fins arribar al terreny natural, a migdia era molt més abrupte, i la fondària màxima s'assolia en poca superfície.

L'interès de l'excavació d'aquest clot, a part de conèixer-ne la morfologia, consistia en el fet que, el 1992, dins les terres que l'amortitzaven, havíem trobat un conjunt força homogeni de material ceràmic, datable del segon quart del segle v dC.²³ En tractar-se d'un dipòsit tancat, format en un lapse de temps molt curt, l'excavació permetia documentar les produccions corresponents a un període cronològic de gran importància en el jaciment, que coincideix amb el darrer moment de reformes arquitectòniques generalitzades.

L'obertura d'aquest clot o pou és molt difícil de datar, pel fet que és tallat al terreny natural i que no podem disposar de cap estrat associat a la fundació. Tot i això, suposem que es podria relacionar amb les dependències de la *pars rustica* de la villa que es van anar bastint per aquesta zona, un xic més a tramuntana, des del segle III. L'amortització de l'estructura, com hem vist, se situa amb molta més exactitud, al 425-450. La funció de l'element tampoc no és clara del tot. Potser es tractava d'un clot del qual es devien extreure argiles, destinades a formar parets de tàpia, o bé es tractava d'un pou per a l'obtenció d'aigua, atesa la proximitat de la capa freàtica, el nivell de la qual coincidia amb el fons del clot. En tot cas, no s'hi ha trobat cap mena de brocal, com als pous moderns localitzats a diversos indrets del jaciment, o escales per baixar-hi, com les del pou de la casa ibèrica núm. 2, descobert el 1997, encara que a la banda septentrional el pendent era suavitzat per una mena de feixes.

BIBLIOGRAFIA

Abreviatures

ETF: *Espacio, Tiempo y Forma* (Madrid), UNED, facultat de Geografia i Història. Memòria 1984: *Memòria 1984*, Diputació de Barcelona, Servei de Catalogació i Conservació de Monuments. Barcelona, 1986.

MP: *Miscel·lània Penedesenca* (Sant Sadurní d'Anoia), Institut d'Estudis Penedesencs.

23. Publicat a López Mullor, Fierro, 1993; López Mullor, Fierro, Caixal, 1997.

Repertori

- ALMAGRO, M.; SERRA RÀFOLS, J.C.; COLOMINAS, J. (1945) *Carta arqueològica de España*. Barcelona. Madrid.
- ARRIBAS, A. (1956) «La primera campanya de excavacions en el poblado ibèric y la 'villa' romana de Adarró». *Boletín del Centro de Estudios de la Biblioteca-Museo Víctor Balaguer* (Vilanova i la Geltrú), IV: 23-48.
- (1959) «El poblado ibèric y la villa romana de Adarró (Villanueva y Geltrú)». *Ampurias* (Barcelona), XX: 323-329.
- CAIXAL, A.; CASTELLANO, A. (1986) «Les fonts escrites sobre Darró i la seva contrada». *Memòria 1984*: 142-148.
- CASTELLANO, A. (1986) «La inscripció votiva romana del turó de Sant Gervasi». *Memòria 1984*: 148-150.
- COROLEU, J. (1979) *Historia de Villanueva y Geltrú*. Vilanova i la Geltrú (2a ed.).
- FERRER MARTÍ, A. (1978) «El poblado ibero-romà de Darró de nou al descobert». *Informació Arqueològica* (Barcelona), 26: 24-28.
- FERRER SOLER, A. (1944) «Restos de una villa romana en Villanueva y Geltrú». *Ampurias* (Barcelona), VI: 334-336.
- (1947-1948) «El poblamiento ibèric del Panadés y extensiones». *Ampurias* (Barcelona), IX-X: 272-286.
- (1955) «Prospecciones en yacimientos romanos de Sitges y Villanueva y Geltrú». *Archivo Español de Arqueología* (Madrid), XXVIII: 174-179.
- LÓPEZ MULLOR, A. (1986) «Establiment ibèric i romà de Darró». *Memòria 1984*: 129-142, 198-203.
- (1988 a) «Darreres intervencions a l'assentament ibèric i la vil(la romana de Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf)». *Tribuna d'Arqueologia 1987/1988*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Servei d'Arqueologia, p. 5368.
- (1988 b) «La campanya d'excavacions de 1987 a l'assentament ibèric i vil(la romana de Darró)». *Primera Edició* (Vilanova i la Geltrú), 2.
- (1993) «Los talleres anfóricos de Darró (Vilanova i la Geltrú, Barcelona). Noticia de su hallazgo». *Empúries* (Barcelona), 48-50; 1986-1989, II (1993): 64-76.
- (1995) «Recent work on villas around Ampurias, Girona, Iluro and Barcelona (NE Spain). Villa romana de Darró (Vilanova i la Geltrú, Barcelona)». *Journal of Roman Archaeology* (Ann Arbor, Michigan), 8: 301-306.
- LÓPEZ MULLOR, A.; FERRER MARTÍ, A. (1982 a) «Avenç dels resultats de les excavacions a l'establiment ibèric i romà de Darró (1977-1981)». *Butlletí del Centre d'Estudis de la Biblioteca-Museu Víctor Balaguer* (Vilanova i la Geltrú): 171-198. *Id.* en llengua castellana dins *Homenaje al prof. Martín Almagro Basch*, III. Madrid: 109-119.
- (1982 b) «Darró o Adarró o Aderró. Vilanova i la Geltrú». *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*. Barcelona: 342-344.
- (1984) «Les excavacions a Darró durant l'any 1983». *Butlletí de la Biblioteca Museu Balaguer* (Vilanova i la Geltrú).

- LÓPEZ MULLOR, A.; FIERRO MACÍA, X., 1987: «Les excavacions al conjunt de Darró durant l'any 1986». *Primera Edició* (Vilanova i la Geltrú), 1: 5-12.
- 1988: «L'època ibèrica a Darró. Hipòtesis i evidències proporcionades per les darreres excavacions (1984-1988)». *MP*, XI: 37-68. *Id.* en llengua castellana dins *ETF*, 1, serie II Historia Antigua (Homenaje al profesor Eduard Ripoll Perelló) 1988: 117-141.
- (1989 (1990)) «L'època romana a Darró». *MP*, XIII: 69-116. *Id.* en llengua castellana a *ETF*, 3, serie I Prehistoria y Arqueología, 1990: 203-254.
- (1991 (1992)) «Un conjunt ceràmic de l'època baixrepublicana trobat a l'establiment ibèric de Darró, Vilanova i la Geltrú». *MP*, XV: 137-196.
- (1992) «Materials per una classificació de la ceràmica ibèrica al torn produïda a Darró (Vilanova i la Geltrú)». *MP*, XVI, I: 7-96.
- (1993) «Un conjunt ceràmic tancat, del segle v dC, trobat a la vil·la romana de Darró (Vilanova i la Geltrú)». *MP*, XVIII: 113-139. *Id.* en llengua castellana dins *ETF*, 6, serie I Prehistoria y Arqueología, 1993: 343-364.
- (1994) «Un horno con ánforas de tipo púnico-ebusitano hallado en Darró (Vilanova i la Geltrú, Barcelona)». *Coloquios de Cartagena, I. El mundo púnico. Historia, sociedad y cultura (Cartagena, 17-19 de noviembre de 1990)*. Múrcia: 443-463.
- LÓPEZ MULLOR, A.; FIERRO, X.; CAIXAL, À. (1997) «Ceràmica del segle IV al X procedent de les comarques de Barcelona». *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X). Taula rodona* (Arqueomediterrània, 2), Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, Universitat de Barcelona, Museu de Badalona. Barcelona: 59-82.
- LÓPEZ MULLOR, A.; FIERRO, X.; CASTELLANO, A.; CAIXAL, À. (1992) *La primera Vilanova. L'establiment ibèric i la vil·la romana d'Arró, Darró o Adarró de Vilanova i la Geltrú. Síntesi dels resultats de les darreres recerques arqueològiques i històriques*, Sant Sadurní d'Anoia: Diputació de Barcelona i Institut d'Estudis Penedesencs.
- VIRELLA, A. (1978) «De quan Vilanova i la Geltrú era un empori del vi». *MP*, I: 205-240.